

پيشهاتين سياسي و لهشكهرى ل دهقرا بههدينان ۱۹۸۸-۱۹۹۱ خواندنهكا ميژوويى و سياسي

سلیمان شفيق توفيق¹ * و هوگر طاهر توفيق²

¹ پشكا جوگرافى، كوليژا پەرومردە، زانكوييا زاخو، زاخو، هەريما كوردستانى-عيراق. (sulaiman.tawfeeq@uoz.edu.krd)

² پشكا كوردناسى، كوليژا زمانان، زانكوييا نەوروز، دەوك، هەريما كوردستانى-عيراق. (hoger.taher@nawroz.edu.krd)

وەرگرتن: 2026/03 پەسەندكرن: 2026/03 بەلاڤكرن: 2026/06 <https://doi.org/10.26436/hjuoz.2026.14.2.1802>

پوخته:

دناڤهرا سالين 1988-1991 دا دناڤ ئەوان پيشهاتين ههستيارين ب سەر عيراقيدا هاتين، رهوشا سياسي و لهشكهرى يا دهقرا بههدينان ب شيوهيكى گشتى زور ههستيار ببوو ئەف چەندە دزڤريت بۆ ئەوان كاريارين لهشكهرى ئەوين حكومهتا عيراقى ب دژى خەلكى كوردستانى ب گشتى و خەلكى دهقراى ب تايهتى ئەنجامدين. چونكى ل ئەوى دەميدا جوړه قالاپهكا سياسي ل دهقراى هاتبوو پيش، هيزين كوردى كونترۆلهكا و هسا بهيز ل سەر دهقرايدا نەمابوو، بشين بهرسنگى هيزين عيراقى بگرن، دگهل هنديدا هيزين لايهين سياسي ب شيوهيكى گرووپين پارتيزانى خۆ نيزيكى سنووران دكرن داکو رهوشا دهقراى ب ههلسهنگين، دهست بریکهستين نهينى بگهن و چالاكيين پارتيزانى ب دژى هيزين عيراقى ل دهقراى ئەنجامدهن، ب تايهتى پشتى ژ ئەنجامى هيرشا عيراقى بۆ سەر كويتى گورانكارين سياسي ل عيراقى پهيدا بوو. هيزين كوردى ههولدا مفايى ژ ئەقان كاودانين نوين درۆست بوين بيين و خو ئامادهكر بۆ درۆستكرنا پهيوهندييان ب خەلكى بۆ سەرهلدانى ل سهرانسەرى دهقرا بههدينان، ههوهسا فهكولين دى باس ل پهيوهنديين وان دگهل جهمارى كهت، ئەو پيشهاتين سياسي و لهشكهرى بين ل ئەوى ماوهي ل دهقراى هاتين پيش ب شيوهيكى رۆن فهشارتى ماينه و ئەف فهكولينه ههولدهت ب شيوهيكى زانستيانه هويركاريان بدهت سەر ئەف قوناغا ههستيار. ئارمانجا سەرەكى يا ئەف فهكولينى دياركرنا ئەوان پيشهاتانه بين ژ ئەنجامين چالاكيين سياسي و لهشكهرى بين عيراقى ل دهقراى هاتين پيش، ديسان دياركرن پيشهاتين ب سەر كوردان و لايهين سياسي بين كورداندا هاتين، چونكى ئەو پيشهاتين ل دهقراى هاتين پيش دهرفتهكا زيرين بۆ هيزين كوردى هينا پيش دا جارەكا دى دهست ب ريكهستن و چالاكيين سياسي بگهن و كاريگهريهكا راستهوخو كره سەر ههستى خەلكى دهقراى دا ب دژى هيزين عيراقى چالاكيين پارتيزانى ئەنجامدهن.

پهيفين سەرەكى: ئەنڤال، بههدينان، پيشمەرگه، بهريه كوردستانى، هيزين پهكهكى.

زۆردارىي پيشمەرگه شيان خوه ريكهينهقه و بهرهڤيان بۆ بۆ درۆستكرنا مهفرههين پارتيزانى بگهن و بهنيرنه كوردستانى دهقرا و چيايين سنورى ببونه بنگهه سهنگهريين پيشمەرگه .

گرنگيا بابەتى د هندى دايه ماوى دناڤهرا سالين ۱۹۸۸-۱۹۹۱ ئى دا، دههكى گهلهك گرنگ و چارەنڤيساز بوو د ديروكا خباتا گهلى كورد د و ب تايهت پيشمەرگه دا. ئەف قوناغه ب روودانين مەزن و كاريگه دهستنيشان كريبه، كۆ رۆلهكى سەرەكى ههبوويه د گوهورينين سياسي بين دهقراى دا، ئەف فهكولينه دى گرنگيا خباتا پيشمەرگه د ئەف قوناغى دا ب تايهت د روويى دووباره بهرخودانى ل دژى دهستهلاتدرايبا عيراقى كهت.

ئەگهريين ههلبژارتنا ئەف بابەتى، ئەف قوناغه ب نيك ژ ههوه دژوارترين و ههستيارترين قوناغين ميژووييا ههچهرخا گهلى كورد ل دهقرا بههدينان دهيته ههزمارتن،

پيشهكى

پرسا كوردى دهيته ههزمارتن نيك ژ گرنگترين ئەگهريين كاريگهري ل سەر وينهكرنا نهخشى سياسي ل عيراقى هه، ئەف فهكولينه قوناغهكا گرنگ و ههستيار ژ ديروكا خباتا نهتهوى يا كوردان ل عيراقى ددهته دياركرن، كۆ نيك ژ دژوارترين قوناغين خباتا رزكاريوخوازا كوردى بوو د ههمان دهيدا چارەنڤيسازترين قوناغين ميژووييا گهلى كورد دهيته ههزمارتن ئەف قوناغا ب كارهساتين ئەنڤالان دهستنيڤدكهت، كۆ تيدا حكومهتا بهعس ب ههوى هيزا خوه و بكارنيانا چهكى قهدههكرى ههول دا بزاقا رزگاريوخوازا كوردى ژنافيهت د ئەنجامى فان ههواندا ب هزاران گوند هاتنه ويرانكرن ژمارههكا زورا كوردان بوونه پهنايەر ب دهان هزار كهس هاتنه بي سهرشوينكرن، لى ئەف چەندە نه بوو ئەگهري ژنافهرا خباتا گهلى كورد و پشتى ئەوى

* فهكولەري بهرپرس.

This is an open access under a CC BY-NC-SA 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>)

بیرمور بیان و مرگرتیه وهک بیرمور بیان جمال مورتهکه (چیا خوی دمنوسیتیه وه) و محمد محسن کتانی (کاتی لولهی تهمنگ دهیته قهلم) دنهفان بیرمور بیان زانیاریین گرننگ درباریهی رهوشا سیاسی و لهشکری یا کوردستانی هاتینه دیار کرن و بباشی باسی دهفم ری کرپیه. همرهوسا بو زهنگینکرنا مزارین فهکولینی چننیدین چاڤنیکهفتن ژئی هاتینه نهمامدان و بووینه هاریکار بو رۆنکرنا روودانین دهفم ری ب شیوهیهکی ریخستی.

میتودولۆژییا فهکولینی، نهف فهکولینه پشتا خو ب میتودا میژووی-شروقهکار گریدهت پرۆسهیا کومکرن و پشتر استکرنا پیزانینان ل سهر نهفان بنیاتین سهرمکی هاتیه، دیدارین مهیدانی نهمامدانا ههڤهقیقینین راستهوخو دگهل وان کهسایهتیین کو وهک شاهدحالیین د ناڤ روودانان دا ناماده بووین ب مهرما بدهستتهینانا پیزانینان بو پشتر استکرنا پیزانین مهیدانی، دیسان شروقهکارنا بهلگهنامهیان، لیگریان و شروقهکارنا کورر بو بهلگهنامهیین میژووی ب مهرما دهرئینانا وان داتا و پیزانینان دکهڤته د چوارچوڤی بابیهتی فهکولینی دا، ههلسهنگاندن و پشتر استکرنا، بکارنینانا نهفان نامرزان ب مهرما ههڤهکرنی و مسۆگهکرنا دروستی و راستگویا وان پیزانینان د فهکولینی دا هاتین.

تهورئ نیکی: پشهااتین سیاسی و لهشکری بیان کوردستانی ۱۹۸۸.

پرسا کورد وهک کارمکترهکی سهرمکی و کاریگه د کیشانا نهخشی سیاسی بی عیراقی دا دهینه ههژمارتن نهف پرسه ل سهر ئاستی ههریمی، بوویه نهگه ری لیکنزییکوون و نیمزاکرنا ریکههفتنامهیین ستراتیژی د ناقهرا وان دهولتهین رۆژههلاتا ناڤین دا بین کو نهتوا کورد تیدا دژیت، د ههمان دهندا دهینه نهگه ری پهیدابوونا جهنگ و ئاریشمان دناقهره ئواندا مینا شهری عیراق و ئیران ۱۹۸۰-۱۹۸۸، روودانا جهنگی عیراق - ئیرانی بو پیشمههرگی دهرهفتهکا زیرین بو، چونکی سوپا و هیزین چهکدارین عیراقی نهشیان ب ئهوی رنگی بهری هیزشان بیهنه سهر پیشمههرگی، دیسان لهشکری خوه وهک بهری د کوردستانی دا جهگیر بکهت، ب توند بوونا شهری، عیراق پیدقی بوو بهشکه ژ هیزا خوه یا لهشکری ژ کوردستانی فهکیشیت و بیهته مهیدانا شهری دگهل ئیرانی، بو مفا وهرگرتن ژ نهفی دهرهفته، پیشمههرگه بکارهینانا ههموو هیز و شیانیین خوه ب دژی هیز و دامودزگههین حکومتی ل کوردستانی رابوو، لهوا چالاکیین پیشمههرگی بهرمف زیدهبوونا چرون (مستهفا، ۲۰۱۳، ۲۵). ل نهوی دهمی دا چننیدین شهرین گران دناقهره هیزین پیشمههرگی و حکومتیدا رویدان مینا داستانا کانی ماسی و دیرملوکی گهلهک داستان و شهرین دی، نهفی چندی ژئی بارودوخ لهشکری عیراقی ئهوی ل دهفم ری مایی نهخوش کر (ابو کوفان، ۱۹۵۹، ۲۶-۲۴-۲۰). نهفی رنگی دیار دبیت پیشمههرگی دقیا دهلیڤی ژ نهفی بوشایا ل دهفم ری درۆست بوی ببینن جهین ستراتیژی بین سهر سنووری بگریت داکۆ ریکا هاتن و چوونی و گههاندنا هاریکارییان بو نهوان ب ساناهی لیبهیت دهرامبهردا حکومتی ژئی دقیا پتر نهوان دهفم ران کونترۆل بکهت دا هاریکاری بو پیشمههرگی ژ دهرقه نههین.

پشتی دهست بکاربوونا (عهلی حهسهن مهجید) وهک بهرپرسی نقیسهینگهها ریخستهنا باکور، لدویڤ نقیسهارا

دهسپنکرنا وئ ب (نهفالا بههدینان ۱۹۸۸)، ژ بهر پیدقییا فهکولینی د پیلانین لهشکری بین حکومتا عیراقی دا، ب تاییهت قوناغا ههشتی یا نهفانان شروقهکارنا تهکتیکین لهشکری بین ل دژی دهفم را بههدینان دئ نهمامین گرننگ دهت، زیدمباری، نهف ماوهیه لایهتی سیاسی بی نافدهولتهی بی بهیز بخو فه دگریت ب تاییهت پشتی شهری کهدافی بی دووی فهکولین د فان پشهااتان دا گرنگییا سیاسی یا دهفم را بههدینان د هاوکیشهیین دهفم ری دا دیار دکهت.

سهبارهت پیکهاتا فهکولینی، تهورئ نیکی باس ل پشهااتین سیاسی و لهشکری بی کوردستانی ل سالا ۱۹۸۸ دکهت کو د نهوی قوناغی دا کوردستان کهفت بوو بهر ههوین نهفانان ب خرابترین شیوه رهفتار دگهل کوردان و دهفم رین کوردی دهاته کرن، تهورئ دووی باس ل قوناغا ۱۹۸۹ دکهت دووباره خوه ریخستهنا هیزین پیمهرگههی درۆستکرنا مهفرزمین پارتیزانی و هنارتنا وان بو ناڤ وهلاتی، تهورئ سیی بی دوماهی باس ل خوه نامادکرنا پارتین سیاسی بین کوردی دکهت بو سهر هلدانا بهارا ۱۹۹۱.

نهف فهکولینه دئ ههولدهت بهرسقا هندهک پرسیارین گریدایی ب نهفی مزاریه دهت مینا کاریگهرا ههوین نهفانان ل سهر ریخستهنا هیزین کوردی چاوا بوو؟ ئایا هیزین کوردی ب چ شیواز بزافدکرنا چالاکیین سیاسی ب دژی هیزین عیراقی نهمامبدن؟ ئایا کاریگهرا نهوان پشهااتین ل عیراقی پهیدابوون ب چ رنگ کاریگهرا خو کر بوو سهر هیزا نهوی ل دهفم ری و کوردان ب ستراتیژی ههولدا بخو مفاپی ژ نهوان پشهااتان وهرگرن؟ ئایا لایهتین سیاسی بین کوردی بو ب دهستتههینانا مافین خو بین نهتهوی بی چ پینگاڤ هاقیتن؟ ئایا کارهاندانا حکومتا عیراقی بهرامبهری نهوان پشهااتین ل دهفم ری هاتین پش چاوا بوو؟ بدهت.

سهبارهت ئاستهنگین فهکولینی، نیکی ژ مهزترین ئاستهنگان، بهرمزبوونا دۆکیومینتین فهرمی بین سهربازی و کاریگری بین وئ سهردهمی یه گریدایی ب دهفم را بههدینان فه، زوربهیا ئهرشیفین حکومتا عیراقی ل سالا ۱۹۹۱ ل دهفم ری هاتنه تیکدان نهفه ژئی فهکولهری نهچار دکهت کو ب زمحهتهکا مهزن ل دویڤ بهلگهنامین رهسهن و نه بهلافکری بگهرینت، دیسان پشتبهستن ب میژوویا زارمکی و چاڤنیکهفتن دگهل شاهدحالان، ئاستهنگین ژبیرکرنا یان تیکهلبوونا رووداوان ل دهف کهسان دروست دکهت، لهوا فهکولهر پیدقی ب هندئ یه کو ههر زانیارییهک د چننیدین فلتهرین زانستی دا ببوریت دا کو راستییا میژووی و وهک خو بیاریزیت.

دهفی فهکولینیدا پشت بهست ب چننیدین ژیدهران هاتیه کرن وهک بهلگهنامین دهرگههین نهمنی، د نهفان بهلگهنامهیاندا پیزانین هویر دهرباره لیڤننن چهکدارین پهکهکی و پهیوهندیین وان ل گهل حکومتا عیراقی و هیزین پیشمههرگههی هاتیه، دیسان پهرتووکا ئاراس عبدهولر محمان مستهفا (راپهرینی ئادارای ۱۹۹۱) له باشوری کوردستان لیکنولینهوییهکی میژووی سیاسییه، دیسان پهرتووکا زوزان ناسر مستهفا (نوپهراسیونین نهفالی ل کوردستانی دهرنهجام و کاردانهفه ۲۳شوباتا - ئیلولی ۱۹۸۸)، فهکولینهکا میژووی) دنهفان پهرتووکان دا پیزانین گشتی دهربارهی رهوشا سیاسی یا کوردستانی و دهفم ری هاتینه رۆنکرنا و مفایهکی باش گههاندیه نهفی فهکولینی. دیسان فهکولینی مفا ژ چننیدین

ژبو جی بەجێکرنا پلان و بریارین خو دەستەلاندارین عیراقتی دەست ب ئەنجامدانا هەوین ئەنفالان ب دژی کوردان کر، وەک دووماهی قوناغا پڕۆسێسا ژناقیرن و قەرکنا گەلی کورد(مستەفا، 2013، 84) ئەگەر بەرئ خو بەدین نەخشی ئوپراسونین ئەنفال، دئ بینن سەرجمەتی ئەقان دەفەران دەفەزین گرنک و ستراتیژی بوون، مینا بنگەه و بارەگایین سەرەکی بین ئیکەتی و پارتی، بو وینە، نارمانجا سەرەکیا ئوپراسونین ئەنفالاً ئیکتی داگیرکرنا دولا جافایەتی بوو، گرنکترین دەزگەهین ئیکەتی د ئەقتی دولیدا بوون(سالح، 2002، 53)، هیرشا ئیکتی ژ ئەنفالاً هەشتی بۆ سەر گەلی زیوہ شکان بنگەهی لەقا ئیک پارتی بوو(مستەفا، 2013، 140).

پشتی قوناغا دەست پیکتی یا خو ئەمادەکرنتی ژلابی حکومەتا عیراقتی قە بو ئەنجامدانا ئەنفالان، هەوین ئەنفالان ب هەشت قوناغان ل هەشت دەفەزین جودا جودا بین کوردستانی دەستپیکر، ل 23 شویات تا 19 ئادارا 1988 دەست ب نەهلانا سەرکردایەتی ئیکەتی نشتیمانی کوردستان ل سەرگەلو بەرگەلو و باشووری دوکان کر، هەوا دووی ژ 22 ئاداری تا دەستپیکر نیسانا 1988 ئەو ژ هیرشا سەر دەفەرا قەرەداغ بوو، هەوا سیی ژ 7 بو 20 نیسانی هیرش بو سەر دەشتا گەرمیان دەستپیکر، هەوا چواری ژ 3 تا 8 گولانی هیرش بو سەر سەر زیی بچووک هاتە ئەنجامدان، هەوا پینچ، شەشی و حەفتی ژ 15 گولانی تا 7 حزیران هیرش ل سەر دولا بالیسان رۆژەلاتی شەقلاوہ ژ 25 تەباخ تا 9 ئەیلوولاً 1988 دووماهی قوناغا ئەنفالان ب دژی دەفەر بەدینان بوو (کوچیرا، 2007، 181). نارمانجا سەرەکی یا هیزین عیراقتی ژ ئەقتی هیرشی ئەو بو کوردان لەدەفەری نەهیلیت و عەرمیان ل دەفەزین ئەنفال لئ هاتینە کرن ئاکنجی بکەت داکو ناسنامەیا کوردبوونا ئەوان بەرزە بکەت.

ژ 15 گولانی تا 25 ئابا 1988 مەترسیدارتین و دژوارترین ئوپراسیونین ئەنفالان ب دژی کوردان دەستپیکر و ئەفە دەمەکیدا بو شەری عیراق و ئیرانی راوەستیاوو، پشتی ل 17 تیرمەها 1988 ئیران ب بریارا (589)⁽¹⁾ ی یا ئەنجومەتی ناسایشا نەتەوین ئیکگرتی رازیبوو، پاشان ل 8 ئابا 1988 ب شێوہیکە فەرمی شەر راوەستیا، ئەقتی بارودۆخی کاریگەرەکا خراب کرە سەر ئیرادا پینشمەرگە و پلان بو قەکیشانا خو بو دەفەزین سنوری و ناسی دارشتن، هیزین ئەسمانی بین عیراقتی ب چەکی کیمیایی هیرشکرە سەر ئەوان(سالح، 2002، 81).

دگەل ژناقیرنا هزاران گوند و باژیرین ئەنفال لئ درۆست بو ل کوردستانی، دیسان سیدارەدانا بئ دادگەه کرن، مرنا لژیر نەشکەنجدانی، حکومەتی دەست ب سیاسەتەکا توند بەرامبەر خەلکی مەدەنی کر، ل هەقیین خزیران و تیرمەها 1988 حکومەتا عیراقتی دەست ب سئ هەوین سیدارەدانی بو گەنجین کوردستانی کر، ئیک جار بنتی تەرمی (360) کەسان چەند رۆژەکان بەری چەژنا رەمەزانی ل سلێمانی، کەرکوک و هەولێر و دھۆکی رادەستی کەس و کارین ئەوان کرن، بەرامبەر ئەقتی چەندئ کۆژمەکی پارە

ئەنجومەتی سەرکردایەتی شەری بئ حزبا بەعس ل 29 ئادارا 1987 بریارا ژمارە (160) لدویف ئەقتی بریارئ هەمی دەستەلات ب عەلی حەسەن مەجیدی بو ئەنجامدانا هەر جۆرە کریارەکی ب دژی کوردان هاتەدان(عبود، 2008، 40). ئەفجا هاتنا بەرپرسی نۆی بئ نقیسنگەها ریکخستنا باکوور هەر ل دەست پیکر دەست بکاربوونا ئەوی سیاسەتەکا دژوار بەرامبەر کوردان پەرموکر، د ئیک نقیسارین ژ سەرکردایەتی نقیسنگەها باکوور یا حزبا بەعس ل ریککەفتی 1987/7/1 ژمارە (5083) بو سەرکردایەتی فەیلەقا ئیک، عەلی حەسەن مەجید دەربارە ی گرتن و سەر دەریکرن دگەل ئەوان کەسین دەهاتنە دەستە سەرکرن دایە دیارکرن: "مە چ نەرازیبون ل سەر ژیفەکرنا سەزین خائینان نین، بەلی یا باشتر ئەو بەینە رەوانەکرن بو دەزگەهی ئەمنی و دا لیپرسینی دگەل بەینە کرن و مفا ژی بەینە وەرگرتن بەری بەینە سیدارەدان"(قیاد مکتب تنظیم الشمال، رقم 5083، 1987/7/1). دتیگەهی پارتا بەعسا سوشیالزمیا عەرمی هەر کەسەکی گۆهداریا رینما و یاسایین ئەوان نەکەت ب خائین و مخرب دەهاتە ل قەلمەدان، ژ بەر هندی هەر جۆرە توندتیزیەکا جەستە ی و رۆحی دگەل ئەوان و کەس و کارین ئەوان دەهاتە ئەنجامدان (باخوریفی، 1965، 22-3-2020)

ژ ئەنجامی ئەوان بریارین ژلابی عەلی حەسەن مەجیدی قە دەهاتنە دەکرن، ل دۆرماندۆزین پارێزگەها دھۆکی هێلا سوور بو دەهات دانان (هيو مان رایتس ووج، 2022، 568). وەک هێلاکا قەبر (خط فاصل) دنایەرا دەفەزین ژیر دەستەلەتا خو و دەفەزین رزگارکری، ئەف هێلە ل دەفەرا نامیدی ژ کۆمەلگەها سیری ب دریزایا جادا گشتی دنای کۆمەلگەها شیلادزی، ناحیا دیرەلۆک، سەنتەری قەزا نامیدی، هافینگەها سیلاقی، کۆمەلگەها قەدشی، هافینگەها ئینشکی، سەر سەکی، سکرینی، سوارەتیکا دەست پیکر، ژلابەکی دیفە ژ ناحیا کانی ماسی، کۆمەلگەها بیگۆفا، باتیفا، دەرکار عەجم و کۆمەلگەها هیزاوا هەتا سەنتەری قەزا زاخو و ژ زاخو نا فەیدی دەست پیکر، پشتی راکیشانا هێلا سوور حکومەتی هەوەکا مەزن یا لەشکەری ب دژی هەمی گوندین دەستین ئەوئ نەگەهشتین دەستپیکر و هەمی جۆزین کەلوپەلان بو پشت هێلا سور قەدەغەکر(عەلی، 2023، 196-197)

بەر هەقیین حکومەتا عیراقتی بو ئەنجامدانا ئوپراسیونین ئەنفالان ب دەستکاربوونا (عەلی حەسەن مەجیدی) وەک بەرپرسی ئیکتی بئ لەشکەری عیراقتی ل دەفەزین کوردی دەست پیکر(عەلی، 2023، 261)، قەگۆهاستنا گوندشینان بو باژیران یان کۆمەلگەهین ب زوری ل سەر انسەری کوردستانی هەر بەردەوام بوو(گەلالی، 2009، 93) ب ئەقتی رەنگی خویا دبیت عەلی حەسەن مەجیدی وەسا هزر دکر خەلکی گوندین سەر سنووری ب شێوہیکە گشتی پشتەقانیا هیزین پینشمەرگە ی دکن و پیندقیین ئەوان بین خواری بو دابیندکن، ژ بەر هندی هەولدا خەلکی گوندان بو کۆمەلگەهان قەگۆ هیزیت دا بەر پین پینشمەرگە تەنگ کەن و نەچارین خو رادەستی هیزین عیراقتی بکەن و ئەوان دەفەران چۆل بکەن.

¹ ل 10 چریا ئیک 1986 دکومبوونا خو یا (2714) ئەنجومەتی ناسایشا نەتەوین ئیکگرتی ئەف بریارە لدۆر کیشەین جەانی مینا شەری عیراق و ئیران دابوو(UNSC, 10 October, 1986)

کارمەساتا مەزنا ب سەر داھاتی نەبوو، ھەيزين سياسي بين ل چيايان نە بنتني خواندن و پيشبيني بو ئەفئ سياسي حکومەتي نەبوون، بەرۆڤاڤاري ريزمەیکا زور ژ ھەيزين ئەوان بخوہ ژي بەر ھەوين ئەنڤالان کەڤتن (کەريم، موعين، 2021، 355).

پنرپيا دەڤەرين لژير دەستەھلاتا پيشمەرگەيدا دماويمي نيزيکي (6) مەھاندا ژ لايي سوپايي عيراق و جاشانڤە ھاتنە کونتۆلکرن، پيشمەرگەين ھەمي لايەنانين سياسي کوردستاني خو ڤەکيشا، ل دەڤەرين ب گشتي تاکە گوندەکي ئافاکري نەما (کەريم، موعين، 2021، 354)، پاشي ب نەچاري بەرف تورکيا و ئيراني چوون، ب ئەفئ چەندي جارەکادي سوپايي عيراق دەست ب سەر ھەمي دەڤەرين کوردستانيدا گرت جارەکا دي بزافا رزگارخوازا کوردي توشي شکەستني بوڤە (ئەمين، 2014، 316). حکومەتا عيراق گەلەک کار ل سەر ئەوي چەندي دکر دا باوهرين خەلکي دروست کەت بزافا نەتەوايتيا کوردي يا ب دووماھي ھات و ئيدي د شياندا نينە سەرھلەدەنڤە، (عەلي حەسەن مەجيد) ي د کومبونەکيدا ل 10 حەيرانا 1989 ل بارەگايي سەرکردايەتيا حکومەتيا باعس ي باکووري ل ھەولير دا ديارکر ل 4 ئەيلوولا 1988 روژا ب دووماھي ھاتنا بزافا چەکداری يا کوردي بوو، چونکي ل ئەوي رۆژي ريزمەيا زورنەيا خەلکي ئاوارەيي سنوري تورکيا بوون (مستەفا، 2013، 154).

لدؤيف سەرژمەيريان (448) گوندین قەزايين پاريزگەھا دەوک و مووسل ھاتنە سوتن ويرانکرن.ديسان دنایبەرا 25 تەباخ تا 15 ئەيلوولا 1988؛ ب ھەوين لەشکەري عيراق بين چەکي کيميايي، ژمارەيا گوند و خيزانين کوردان لدؤيف ئەفئ خشتەيي ل خواري ھاتن ويرانکرن و گرتن:

ژ	ناڤي قەزايي	ژمارا گوندین ويرانکري	ھژمارا خيزانان ب نيزيکي
1	شېخان	19	275
2	دھوک	62	1720
3	ئاميدي	233	6180
4	زاخو	100	3250
5	ئاکري	35	560

(القيادة السياسية للجبهة الكردستانية العراقية، 24 شوبات 1989).

کاردکر کوردان ھەميان ل دەڤەرەکي کۆم بەکەت، لەورا خەلکي بەھديان بو کومەلگەھان د ھاتنە ڤەگۆھاستن، ئیک ژ ئارمانجين ڤەگۆھاستنا ب زوري ڤەگۆھاستن، عەرەبکرن و بەعسيکرن بوو. ئەفئ سيکوشي کويراتيەکا ستراتيژي بو ھەلاندا نەتەويي کورد ھەبوو، ژيیرنا مورکا نەتەويي ل باژير و گوندین کوردستانا عيراق گۆھورينا ديموگرافيا دەڤەرين کوردي، ژیک جوداکرن و دابراندا ھەيزين پيشمەرگەي و جەماوهری بوو (مەھمەد، 2004، 111).

ھەر چەندە عەلي حەسەن مەجيد، بەرپرسی ئیکي و راستەوخو خودان دەستەھلاتا رەھايي بوو، بەلئ ھەر ئیک ژ (فريق روکن عەدنەن خيرولالا)، (نزار خەزرجي)، (فريق روکن سولتان ھاشم)، (فريق روکن کامل ساجد ئەلجەنابي)، (فريق ئەياد خلیل زەکي)، (فريق بارق عبدالحاج حنطە) د نەجامدانا پرۆسەيا ئەنڤالان و بي سەروشوينکرن ھزاران ژن، زەلام زاروک ھاوالاتيين کوردستان بەشدابوون (بارزاني، 2021، 320). ھەژي گوتني يە ھندەک ڤەوجين جەتان

ژي ھاتە وەرگرتن(خەبات)، ژمارە 579-580، تەموز؛ AR- (21, 1989).

ل 27 تەباخا 1988، پارتی ديموکراتی کوردستانا- عيراقی مەترسیدارترین کومەلکوژی بەرامبەر کوردان ئەجامدایە، کوردستان یا کری مەیدانا تاقیکرنا چەکي کيميايي، دا ئاشکەر اکرن دەمی ھندی يي ھاتی ئەنجومەني ئاسايشي ب کارئ خو يي دروست رابيت و سزايان ل سەر عيراقيدا ب سەپينيت دا ئەوي پرۆسەيا ڤرکنا ب دژي کوردان ئەجامدەت براوستينيت (الحزب الديموقراطي الكردستاني، 1988/8/27)، بکار ھینانا چەکي کيميايي ترسەکا مەزن دناڤ خەلکيدا دروست کر، پيشمەرگەي نەدزاني چاوا سەردەرين دگەل ئەڤان ھەيزين عيراقی بەکەت(ميدل ئيست و ڤچ، 2004، 399).

ژبەر ژمارەيا زورا بەرکەفتيان ب چەکي کيميايي، دشيانين پيشمەرگەيدا نەبوو، چارەسەريا ئەوي ژمارا زورا ڤوربانين بەکەت، ھەروسا دژوراي ھەيران جۆرەکي ترسي دناڤ ريزين پيشمەرگەيدا دروستکر کونتۆل ژدەستدا ب تايبەت ژلايي لەشکەري ڤە، لەورا ژمارەیکا مەزنا پيشمەرگەي جەين خو بەردان پیکولا رزگارکنا خيزانين خوہ ژ چەکي کيميايي کرن و دگەل خيزانين خوہ بەرف سەنورين تورکيا چوون، ئەوين ماین ژي نەدشيان چ بەکن، ژبلي جۆرە شەرەکي بەرگريي نەبيت، ب مەرما گيروکنا بەرف پيشەڤەھاتنا ھەيزين عيراقی بو تا خيزان خوہ رزگار بەکن(دوسکی، 2006، 202). خەلکي وان دەڤەران مەندەھوش مابوون، چونکي ھەيزين پيشمەرگەي چ پلان نە بو بەرگريي ژ خوہ نە بو پاريزگارکرن ژ خەلکي مەدەني ل گوندان ئەوين ل ژير دەستەھلاتا ئەوان ل بەرامبەر ئەفئ

پشتی ب دووماهی هاتنا ئۆپراسیۆنێن لەشکەرێ عیراقی ب دژی هیزین پێشمەرگەیی و خەلکی مەدنی، چالاکیین پێشمەرگەیی ب شۆیهێکی نەینی دناڤ دەقەرین ئاسی بین سەر سنووری ب تاییهتی ل دەقەرا دۆسکی ژوریا تا رادەیهکی بەردەوام بوون (ئورە، ۱۹۶۵، ۱۰-۳-۲۰۲۵).

ل ئەوی دەمیدا چ بژاردەیین دی ل بەر سینگی پێشمەرگەیی نەمان، ژبلی پاشقەزینی بو دەقەرین سینگوشا سنووری عیراق، ئیران و تورکیا، ئەڤ قوناغە و مەجرخانەکا چارەنقیساز بوو د بزاقا رزگاربخوازا کوردیدا، دەقەرین سنووری بوونە دووماهی سەنگەرین بەرگریا پێشمەرگەیی بەرامبەر هیزشێن حکومەتا عیراقی، د ئەڤی رەوشا دژواردا پێشمەرگە نەچار بوو بریارەکا چارەنقیساز یا دناقیسەر مان و نەمانیدا بەت، بەرگریکرنی یان پەنابرن بۆ تورکیا و گەهشتن بۆناڤ خیزانین خو، سەرۆکی پ. د.ک. (مسعود بارزانی) ب ئامیرێ لاسکی یی لەڤا ئیک پەیمەکا ئیک لاکەر گەهاندە پێشمەرگەیین مایین و دا دیارکرن: "ئەز فەرمانی ل هەو ناکەم، بەلکۆ دێ داخواز ژ هەو کەم بێن بەرگری بکەن، بۆ هندی جەین پین خو ل کوردستانا باشور ب پارێزین تەسلیم نەیین ئەڤ بارودۆخە بەردەوام ناییت و گورانکاریین مەزن درێ دانه، دێ هیزەکا زیدەتر بۆ پشتهڤانیا هەو هێرم" (أحمد، ۲۰۲۵، ۱۲۷-۱۲۸).

ل ئادارا ۱۹۸۹ ل سەر داخواریا بەرپرسی لەڤا ئیک یی پ د ک (أبابکر عثمان محمد) یی نافدار ب (فەتاح گولی) داخواز ژ بەرپێ کوردستانی هاتەکرن کۆمبوونەک لۆر پیکهینانا مەفرەز مین نۆی و دەست ب هەنارتنا ئەوان بۆ دەقەرین کوماته (گولیا)، دۆسکی، بەرواری بالا، زاخو، دھۆک، ئامیدی بەیتەکرن، ل ۱۱ ئادارا ۱۹۸۹ ئەڤان مەفرەزان دەست ب لێیان کر، ئیک لۆیف ئیک، گرووی دەستپێکی یی پ.د.ک. و پاشیان پارتی گەل (پ.گ.) پلان دانان، ل 21 ئادارا ۱۹۸۹ مەفرەزین بچویک ل دەقەرین بەلاڤبوون (أحمد، ۲۰۲۵، ۱۲۹)، مەفرەزا پ د ک ژ (۶) کەسان پیکدەهات و هاتتە دەقەرین هەندەک نامە بۆ خەلکی ل دیاربەکر و میدینی هەنارتن بۆ هندی نەبێژن کەس نەمایە، چون گوندی شیف رەزانی ل سەر سنووری تورکیا (کیستە، ۱۹۶۱، ۲۵-۶-۲۰۲۵).

لۆیف بەلگەنامەین هەوالگێریا حکومەتا عیراقی ل باژیری زاخو بین ل دەمی سەر هەلدانی کەفتین دەستی پێشمەرگەیی، هیزین پەکەکی ئەو پێشمەرگە گرتن ل بەرامبەر هەندەک پارەیی و چەکی رادەستی هیزین حکومەتا عیراقی دەینه کەن، ئەو پێشمەرگە ئەڤە بوون:

۱- محەمەد حەمدی سلیمان خەلکی گوندی وەر میلی بەرپرسی ریکخراوی.

۲- ئیدریس جەرگیس یی بەرنیاس ب ئەحمەد کادر کارگێری ناوچەیی.

۳- سەعدالله نافدەل سەعدو خەلکی گوندی غلبیشی کادری پارتیی.

۴- خالد نادەم حسین خەلکی گوندی وەر میلی.

۵- نەزمی ئەحمەد چولی خەلکی گوندی وەر میلی.

۶- نزار محەمەد سلیمان خەلکی گوندی خرابی (مورنکە، ۲۰۰۸، ۱۶-۱۷) (جولی، ۱۹۵۰، ۲۵-۶-۲۰۲۵).

مەفرەز مە دووی یا پارتی گەلی کوردستان ب سەرکیشیا زیرەڤان نیرۆه دیگەل پینچ پێشمەرگەیین دی

رۆلەکی خراب د ئۆپراسیۆنێن ئەنڤالا بەهەدیان و ب تاییهت ل دەقەرا زاخو، دھۆک و ئامیدی هەبوو، لیوا یونس ئەلمزەب د راپۆرتەکیدا ب ئەڤی رەنگی باسی رۆلی جەتان دکەت: "چەکدارین فەوجین بەرگریا نشتیمانی ب ئیرادەکا بەیژە بەشداری د شەراندەل پێشیا لەشکەری دکر، چونکی شارەزایی سەروشتی جوگرافیا دەقەرین بوون، بەشداریەکا کاریگەر د تیکدانا بارەگەیین تیکدەرەن و کومکرنا دەستکەفتاندا هەبوو" (الثورة، 3905، 21-11-1988). ژ بەر رۆلی جەتان یی کاریگەر د ئۆپراسیۆنێن ئەنڤالان دا حکومەتا عیراقی ب فەرمانەکا کوماری مەدالیا نازیەتی (نوط الشجاعة) ب سەرۆک جەتان بەخشی (عەلی، ۲۰۲۳، ۲۹۳).

بشۆیهێکی گشتی د ئۆپراسیۆنێن ئەنڤالاندا (۹۰%) ژ گوندین کوردستانی و زیدەتر ژ بیست باژیر و باژیرکان ل سەر نەخشەیی هاتتە ژبیرن، دەقەرین گوند نشین ب پازدە ملیون مینان هاتتە مین ریزکرن، نیزیکی (1,500) میلیونەک و پینچ سەد هەزار کورد ژ گوندان بۆ ئوردیگا و کومەلگەهین زۆرەملی هاتتە فەگۆهاستن، نیزیکی (10%) کوردین باشوری هاتتە ژناڤیرن ب ئەڤی چەندێ نیزیکی حەفت هەزار و حەفت سەد و بیست و نەه کم^(۱) دووجار ژ روبرۆ هەریمە کوردستانی بەر ب شالۆین ئەنڤالان کەفت (بارزانی، ۲۰۲۱، ۳۳۱). ب ئەڤی چەندێ ریزهێکا زۆرا خەلکی کوردستانی ب تاییهتی بین پارێزگەها دھۆکی بەرەڤ سنووری تورکیا چون داخو ژ کوشتن و برسیکرنی رزگار بکەن، ل ژیر فشارین راگەهاندنا جیهانی و کوردین باکوور حکومەتا تورکیا نەچار بوو دەرگەهین سنووری خو بۆ پەنابەرەن فەکەت (باخوری، ۱۹۶۵، ۲۲-۳-۲۰۲۵).

پشتی خرابکرن و راکرنا گوند و باژیرین کوردستانی و پەنابەر بوونا خەلکی بۆ سەر سنووران پەیمەندیین بەیژ دناقیسەر پێشمەرگەیی و باژیراندا لاواز بوون، وەرگرتنا دهنگو باسان ما ب هێڤیا رادوین نەینڤه (عبدالرحمان ۱۹۶۲، ۱۳-۸-۲۰۲۴)، دیسان پەیمەندی دناقیسەر پارتین سیاسی بین کوردی دگەل ریکخستین ناف بارژیران نەمان و ژیک قەمەتیان (جمعه، ۱۱-۳-۲۰۲۵). ل قوناغین پشتی ئەنڤالان خەلکی چ ئومید و هێڤی نەمان بەشەکی زۆری خەلکی ئووی ژ کوشتن چەکی کیمیایی رزگار بوون بۆ ناف کومەلگەهین زۆرەملی هاتیوون فەگۆهاستن، ئەوین ماین دناڤ باژیراندا دەرگەهیی هەوالگێری و ئەمنا حکومەتا عیراقی بدۆیڤه بوون، کەسی شیانین نەجامدانا چ لێن و بزاقان نەمابوو، قوناغەکا ب مەترسی دناڤ بزاقا رزگاربخوازا کوردی دروستبوو، دشین قوناغا یی ئومیدیا کوردان وەسەف بکەن (حفظ الله، ۱۹۵۲، ۲۹-۵-۲۰۲۵).

پارت و لایەنین کوردی هەست ب هندی کر دۆژمنی ئەوان هەمیان ئیکە ژ هەمی دەمەکی پتر بارودۆخ د گونجایی بوون بۆ ئیکریزی و ئیکگرتنا پارت و لایەنین سیاسی بین کوردی دژی حکومەتا بەس (مستەفا، ۲۰۰۹، ۲۰۳). قوناغا پشتی ئاشبوونا گشتی دناقیسەر لایەنین سیاسی بین کوردیدا، بۆ دەستپێکا زەمبەسازیی بۆ دروستکرنا بەرپێ کوردستانی، چونکی بۆ ئەگەر ئەو ناوکیا چەکداریا دناقیسەر لایەنین سیاسی بین کوردیدا ب دووماهی هات (عبدولکەریم، ۲۰۱۱، ۱۸۳).

تەوەرێ دووی: پەیدا بوونا مەفرەزین پێشمەرگەیی و پێشەتین ئەوان بین سیاسی و لەشکەری ۱۹۸۹

بۆ/شانەیا ۹۳
 رێقەبەرێ ئه‌منا دهۆک ل یانەیا (...) رۆینته‌خوارێ،
 هه‌لبه‌دن ئه‌وی بکوژن.
 ژ/هه‌لو
 بۆ/شانەیا ۸۸
 بۆ ئاگه‌هداریا هه‌وه پێشمه‌رگه‌یین لایێ زاخۆ بۆ
 تۆلقه‌کرنا ئه‌مفالاڤان دێ بوریا نه‌فتی په‌قینیت.
 ژ/هه‌لو
 بۆ/هه‌قال (...)
 پشته‌ی چوار رۆژێن دی ل ده‌قه‌را شێخان دێ ئیکو دوو
 بێنن (کتانی، ب.س، ب.ج).

پێشمه‌رگه‌ی هه‌ندهک بێنن پێلاقێن که‌فن ب بێن خوه
 فه‌کرنا ئاراسته‌ی پێچه‌وانه، دا لده‌می چووین دیاردکر ئه‌و بێن
 هاتین بۆ ده‌قه‌ری دناڤ گوند و کومه‌لگه‌هان، ئه‌و نامه‌ین
 ئاماره‌ پنه‌تایه‌ دان دگه‌ل هه‌ندهک لافیتین رومانه‌کری ل ئه‌وان
 جه‌ین سپێده‌هیان ئۆتۆمبیلێن حکومه‌تی ده‌ات دانن و دا لده‌می
 راکه‌ن رومانه‌ پێقه‌ د په‌قین، ئه‌و نامه‌ ل نێزیک ئه‌وان لافیته‌یان
 ده‌اتنه‌ دان دا هیز و جاشین حکومه‌تی و هه‌سا هه‌زره‌که‌ن بێن ژ
 پێشمه‌رگه‌ی که‌فتین، ئه‌ف چه‌نده بۆ ئه‌گه‌ری هه‌ندێ مه‌فرزه
 ب ده‌رکه‌فن د ئه‌قان نامه‌یاندا هاتبوو دیارکرنا (40)
 مه‌فرزه‌یین پێشمه‌رگه‌ی بێن ل ده‌قه‌ری به‌لافبووین
 (صالح، ۱۹۶۳، ۲۶-۴-۲۰۲۵).

د به‌رامبه‌ر دا حکومه‌تا عیراقی که‌فته دناڤ کۆمه‌لگه‌ه
 و جه‌ین ئاکنجیوئ و مه‌فرزه‌ین هه‌والگه‌یری بۆ ده‌قه‌ری
 سنووری دروستکرنا، لژنه‌یین تاییه‌ت بۆ کارێ پشکینیا
 کۆمه‌لگه‌هێن ئاکنجیوئ هاتنه‌ دروستکرنا، بو نمونه‌ ل
 ده‌قه‌را ئامیدی، لدرۆڤ نفیسه‌ارا ژماره (۷۱۹/۲۳) یا
 سه‌رکرده‌یه‌یا فرقا ئامیدی بۆ سه‌رکرده‌یه‌یا هۆبا سه‌رسنک ل
 8 تهباخا 1989، لژنه‌ین پشکینیی ل سه‌رانسه‌ری قه‌زا
 ئامیدی ب هه‌می کۆمه‌لگه‌هێن ئه‌ویقه‌ وه‌ک کۆمه‌لگه‌هێن
 (کانی، دێرهلوک، شیلادزی و سه‌یری) هاتنه‌ دانان، هه‌ر
 لژنه‌یه‌ک ژ چوار ئه‌ندامان پیکده‌هات، سه‌روکێ هه‌ر
 لژنه‌یه‌کێ ره‌فیه‌کێ حزبا به‌عس بوو و هه‌لبه‌زێرێ (موختاری)
 ده‌قه‌ری نوونه‌ری پولیسان دگه‌لدابوو (قیاده‌ فرقه‌ العمامیه، رقم،
 ۷۱۹/۲۳، التاریخ ۱۹۸۹/۸/۸). ده‌می ئه‌ف مه‌فرزه‌یه‌ هاتین
 ده‌قه‌ر چول بوو خه‌لک نه‌بوو دناڤا کار که‌ن، ره‌وشا
 کوردستانێ ژێ نه‌یا کردارێن چه‌کداری بوو، مانا ئه‌وان ل
 ئه‌وان ده‌قه‌ران یا ب زحه‌مت بوو، نه‌دشیان خواران و
 قه‌خوارنێ بخوه په‌یدابکه‌ن، دیسه‌ن ده‌قه‌ر ب ئیکجاری ژ
 له‌شکه‌ر و جاش پر بوو (حفظ الله، ۱۹۵۲، ۲۹-۵-۲۰۲۵)،

ب ئه‌فی ره‌نگی دووباره به‌رده‌وامی ب خه‌باتی هاته
 دان ده‌سه‌ت ب گورانه‌کاریان د ریکسه‌ستنی نه‌ینی کر و
 مه‌فرزه‌یین پێشمه‌رگه‌ی بۆ کوردستانێ هاتن هه‌نارتن، ل
 ئه‌وی ده‌می پ.د.ک بریارا گریدانا کونگرێ خوه یی ده‌هی دا
 (توفی، ۲۰۰۶، ۷۷). پشته‌ی ب دووماهی هاتنا ئاماده‌کاریین
 کونگره‌ی، کونگره‌ ل رۆژانێن ۲-۱۲ کانونا ئیکێ ۱۹۸۹ ل
 گوندی (هاشم ئاوا) سه‌ر ب قه‌زا ناڤه‌ندییا ئورمی، ل
 پارێزگه‌ها ئورمی ل وه‌لاتی ئیرانی ب دروشمی"

ئه‌رکێ ئه‌وان یی له‌شکه‌ری ئه‌و بوو هه‌ندهک کریارین
 له‌شکه‌ری ل نێروا سیتی ئه‌نجامبده‌ن، ل ئه‌وی ده‌می سه‌ی
 بنگه‌هێن له‌شکه‌ری بریکار بکاره‌ینانا چه‌کێ ئاریجی و
 بیکه‌یسی کرنه‌ ئارمانج و ئه‌وی کریاری ل ده‌قه‌ری دنگه‌ قه‌دا
 (أحمد، ۲۰۲۵، ۱۳۰). پشته‌ی ئه‌نجام دانا کریارا خوه یا
 له‌شکه‌ری پ.د.ک هات، مه‌فرزه‌یه‌کا هه‌فیشک ژ پ.د.ک،
 پ.د.ک و حزبا شیوعی هاته‌ دروستکرنا، به‌رپرسی مه‌فرزه‌یا
 پ.د.ک (سمکو ئامیدی)، به‌رپرسی شوعی (ئه‌حمه‌د بامری)
 و پ.د.ک. (زه‌ره‌فان نیره‌وی) بوون، چوون ده‌قه‌را نه‌ی ل
 ۱۰ نېسانا ۱۹۸۹ ژماره‌یه‌کا جاشین فه‌وجا ژماره‌ ۷ یا
 مسته‌شار (مه‌مه‌د که‌لجی ریکانی)⁽²⁾ ده‌ینه د سه‌نگه‌رین خوه
 دا به‌ریخوه‌ده‌نی شوین پێیان دبێنن سمکو ئامیدی زه‌ره‌قان
 بوو، ته‌قی لیدکه‌ن د کوژن، ئه‌و جاش ره‌فی چوو دێرهلوک
 ده‌نگو باس دانه حکومه‌تی (پیرموس، ۱۹۵۹، ۱۳-۷-۲۰۲۴).
 ل سنووری له‌قا ئیک پ.د.ک ئاماده‌کاری بۆ هیزه‌کا
 باش دکر دا به‌ئیریت د کویراتییا کوردستانیدا بۆ گوهورینا
 ئه‌وان مه‌فرزه‌یین پێشمه‌رگه‌ی بێن مایه‌ ل ده‌قه‌ری چول
 نه‌کری، ل ئه‌وی ده‌می (زه‌عیم عه‌لی) ئه‌ندامی مکتبه‌ا سیاسی
 یا پ.د.ک دگه‌ل نێزیک (50) پێشمه‌رگه‌یان ب شه‌یره‌یی
 مه‌فرزه‌یا بۆ ده‌قه‌را به‌هدیبان هاتنه‌ هه‌نارتن (مورتکه‌، ۲۰۰۸،
 ۳۹) ل 1 تیره‌مه‌ها 1989 ئه‌ف مه‌فرزه‌یه‌ یا کادرین له‌شکه‌ری
 هاتنه‌ سه‌ری (گوندی ساتی)، گوندین سنووری وه‌ک (یری،
 شیکه‌، شێخ مه‌ما، جه‌م پان، ساتی) رۆله‌کێ باش
 ده‌اریکاری کرنا پێشمه‌رگه‌ی دا گه‌را (ئوره‌ی، ۱۹۶۵، ۱۰-
 ۲۰۲۵-۳).

ژ ئه‌فی هیزێ سه‌ی مه‌فرزه‌ هاتنه‌ خوارێ د کویراتییا
 وه‌لاتی دا ل ده‌قه‌را به‌هدیبان، ل چیا یی زه‌نگل ل ده‌قه‌را به‌ری
 گاره‌ی بریکه‌فتن هه‌ر مه‌فرزه‌یه‌ک بۆ ده‌قه‌رکه‌ی و هه‌ندهک
 کار و چالاکیان ئه‌نجام بده‌ن، ته‌مه‌ر ره‌مه‌زان بۆ ده‌قه‌را
 شێخان، خیزانا ئه‌وی ل ده‌قه‌ری بوو، شێخ عه‌لو به‌ره‌ف
 ده‌قه‌را دهۆک، مه‌مه‌د محسن دا ل ده‌قه‌را ئامیدی، شێخ
 عه‌لو خوه راده‌ستی حکومه‌تی کر و نامه‌یه‌ک بۆ هه‌قالین خوه
 هه‌نارت دیارکر ئه‌و جه‌ین هاتینه‌ ده‌ست نیشانکری ل نه‌مین
 دا پێشمه‌رگه‌ ب سه‌لامه‌ت بن هه‌که ئیک باخه‌یت دا حکومه‌ت
 جه‌ی وان نه‌زانیت (صالح، ۱۹۶۳، ۲۶-۴-۲۰۲۵)، ده‌نگو
 باسین هاتنا پێشمه‌رگه‌ی دناڤ خه‌لک و حکومه‌تی دا
 به‌لافبوون، بریار ئه‌و بۆ بزفرنه‌، به‌ری زفرینی بریاردا
 هه‌ندهک پۆسته‌ین وه‌می دروست بکه‌ن و هه‌ولبده‌ن بگه‌نه
 ده‌ستی حکومه‌تی، ل ئه‌وی ده‌می هه‌ندهک په‌روکین مه‌کینین
 جگاره‌یان و هه‌ندهک پارین کیم کرن د زه‌ره‌کێ نایلوئیدا و
 هاتنه‌ پێجان و نایلون کره‌ دنه‌مه‌کیدا دا وه‌سا به‌هته‌ دیارکرنا
 ئه‌ف که‌لو په‌له‌ بێن ژ پێشمه‌رگه‌ی که‌فتین، ب ئه‌فی ره‌نگی ل
 خوارێ:

ژ/هه‌لو
 بۆ/شانەیا ۱۲
 هێشیدارین ل فلان رۆژدا هه‌قال (...) ل (...) دا، بۆ
 کاری پێدقی به‌هته‌ دبیتن
 ژ/هه‌لو

۱۹۹۱ کوردستان بجه‌ هێلا ل به‌غدا ئاکنجی بوو. پشقی که‌فتنا عیراق ل ۲۰۰۳ ل
 وه‌لاتی ئوردن ئاکنجی دبیت، ل سالا ۲۰۰۷ فه‌گه‌رییا کوردستانێ نه‌ ئاکنجی
 پارێزگه‌ها دهۆک. (پیشه‌وا، ۲۰۱۱، ۳۲۸)

² مه‌مه‌د که‌لجی تاهر ره‌زگه‌ی، ژدایک بوون سالا ۱۹۳۲، مسته‌شاری فه‌وجا ۷
 یا جاشان بوون، جاشین وی ل ده‌قه‌ری سه‌ر ب شیلادز و دێرهلوک قه‌ د به‌لاف
 بوون، نه‌ندامی ئه‌نجومه‌نی نه‌ستیمانی ی عیراق بوو ل به‌غدا، پشقی سه‌ره‌لدانا

ئاواری دوبریا وەلاتی بووین ژبەر سیبەرا سیاسەتا یا حکومەتیا تاک رەوا بەعس دا (مورتکە، ۲۰۰۸، ۱۴).

تەوهرئ سین: هەولین کوردان لدۆر مفا وەرگرتنا ژ پێشەتین سیاسی بین عیراقی ۱۹۹۰-۱۹۹۱

ل ۲ کانونا دووی ۱۹۹۰ رۆژنامەیا بەرمی کوردستانی ب ئاشکەرابی ناماژە ب هندی دا پستی شکەستنا ۱۹۸۸ جەماوەرئ کوردستانی وەک جارێ نەماهە، رۆیدانین سالا ۱۹۸۸ یا وەکرێ باوەریا خەلکی یا ب هیز و پارتین کوردی لاواز بووی، لەورا پێدەفە قوناغا ئیکیدا پێشمەرگە و کادر بەینە مەیدانی کارەکی وەسا بکەن، هیدی هیدی باوەریا جەماوەری وەک جارێ بزریننقە و پاشی ئەر ژ بەرمەرە بەینە د گورەپانیدا، بتنی ب دروشم بلندکرنی ئەف کارە ناهیت ئەجامدان (بەرمەرئ کوردستان، ژمارە ۱۶، کانونا دووی ۱۹۹۰) د چوارچۆقەیی پەموهندیین پ.د.ک. و ی.ن.ک. ل ۲۴ شوباتا ۱۹۹۰ شاندهکی ئیکەتی سەرەدانا مەکتەبا سیاسی یا پارتی ل راژان کر، ل دۆر بارودۆخی گشتی و خوە ئامادەکرن بو پێشەتین نوی ل دەفەرئ دا دانوستاندن کرن، بریاردا کۆمبونا بەینت ل مەکتەبا سیاسی یا ی.ن.ک. ل گوندئ قاسمە رەش سەر ب قەزا سەردەشت ل پارێزگەها ئورمی بیت، ل ۷ ئادارا ۱۹۹۰ (مەسعود بارزانی) دگەل شاندهکی سەرەدانا مەکتەبا سیاسی یا ی.ن.ک. کر، د ئەقی کەش و هەوایدا چەندین کۆمبون برینقە چون (بارزانی، ۲۰۲۲، ۲۳-۲۴) ئەقی چەندئ گەرم و گوریەکا دی ئیخستە دناف ریزین هەردو پارتاندا پتر ب ئیکرتیزی کار و خوە ئامادەکرن بو گورەپانین قوناغین داهاتی بکەن.

پاشان دوو ئەندامین سەرکردایەتیا پارتی و دوو ئەندامین سەرکردایەتیا ئیکەتی هاانە دەست نیشانکرن دا پڕۆژەیکە بو پێشەتین داهاتی ل عیراقی ئامادەبکەن، ناقی پڕۆژە کرە "پڕۆژئ ئەگەر ان"، واتە ئەگەر ل عیراقی کودەتا دروست بوو جبکەن، ئەگەر حکومەتی بەرمەف ژ نایچوونئ چوو جبکەن، ئەگەر سوپایی عیراقی یاخیووو جبکەن، ئەگەر ل عیراقی سەرەدان دروست بوو جبکەن، هەلوپست خوە ئامادەکرن بوو هەر ئەگەرەک ژ ئەفان ئەگەر ان ئەگەر هات و روودان (برایەتی، ۱۹۰۲، ۱۹۹۴/۳/۲۴)

سەرکردایەتیا بەرمی کوردستان ل رۆژین ۸-۱۰ ئادارا ۱۹۹۰ کۆمبون لدۆر دانانا نەخشەیکە پیدفی بوو روی ب ری بوونا ئەوان گورەپانین دەینە چاقەرێکرن د بارودۆخی عیراقیدا، تیدا دوویات کر بەرمی کوردستانی ریکا چارەسەرییا ب ئاشتیان و دیموکراسی بوو پرسیا کورد د چوارچۆقەیی ئیکەتیا نشتیمانیا عیراقیدا گریته بەرمەرئ کوردستانی، ۱۱/۳/۱۹۹۰؛ بەرمەرئ کوردستانی، ژمارە ۱۸، ماوتی ۱۹۹۰)، چونکی هەمی هیزین سیاسی هەست بەرمەرئ سيارەتیا ئەوئ قوناغا مەترسیدار کر، ئەف ئیکرتیزی پالەمرەکی سەرەکی بوو بوو قەگەراندنا هیفی و ئومیدان بوو نای کورداندا (عەبدوللا، ۲۰۰۹، ۱۳۹). کۆمکرنا هیزین کوردی ل دۆر ئیک هیزین پێشمەرگە ژ فرە لەشکەری بەینت رزگارکرن و ببیت هیزەکا ریکو پیک ئیکگرتی و راهینان کری د بۆاری شەری پارتیزانی یی ئەوی سەرمەیدا پیدفیەکا گرنگ بوو (ابوبکر، ۲۰۱۷، ۴۷).

کومبونین بەرمی کوردستانی ب گشتی ل سەر ئاستی بلند ب تاییەت هەردوو م.س بین پارتی و ئیکەتی گەرمتر

بەردەوامیدان ب خەباتی دیننافی دیموکراتی بو عیراق و ئوتونومی بو کوردستان دەستپیکر"، لدویف رەوشا کوردستانی پستی هەوین ئەنفاالا یا تیکچووو، پستی گونگرە هەولدا گورەپانکاری د لەقاندنا بەینتەکرن و مەفرەزین پێشمەرگە فریکرن کوردستانی (دەستەئ نەسکۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، ۲۰۲۱، ۴۱۷). ب ئەقی رەنگی خوێا دبیت ئارمانجا سەرەکی یا پارتیی ژ ئەجامدان ئەقی کونگرەیی ئەو بو دا بوو حکومەتا عیراقی ل عیراقی دیاربکەت، ئەو دئ بەردەوامی ب خەباتا خوە یا چەکداری و سیاسی دەت، سەرەری چوونا ئەوان ژ کوردستانی، بەلی دئ هەر بەردەوام بین.

پارتی دیموکراتی کوردستان د کونگرئ خوێ دەهی چەندین بریار و راسپارە دەکرن، ریکخستین نوی بوو خەباتا ئەوی دەمی گەلەک پیدفیووون، لەورا پارتیی ل دەستپیکئ دەست ب ریکخستن و دروستکرن سیستەمی لق و لیژنەیان بو سەر شیوازی شەری پارتیزانی، ل دەستپیکئ بەرنامە ب شیویەکی نوی بوو ریکخستنا لەقان هاانە دانان، ئەف پینگافە دەست پیکەکا گرنگ بوو ئەو دەمی د بزاقا رزگارخووازا کوردی داوشتین دەست ب قوناغا خەباتا چەکداری ب شیویە مەفرەزین بچوک بکەت، ل سنووری بەدینان لقا ئیک بریاردا کەسەکی ژ هەژنی ل ئاستی سەرکردایەتیا دگەل ژمارەکا پێشمەرگەهان بەینە د کویرانیا وەلاتی دا ل سەر سنووری دناقەرئ تورکیا و عیراقی (مورتکە، ۲۰۰۸، ۱۵). (کەمال کەرکوکئی) دناف ئەندامین سەرکردایەتیا پارتیدا وەک بەرمەرئ لقا ئیک هاانە دانان، سەرەری زحمەتا کاری د ئەوان بارودۆخاندا، ژبەر هەوین لەشکەری چولکرن گوندان، بەلی ناقری رابوو ب فەگواستنا سەنگەر ان، کاری ریکخستین سیاسی و ئەجامدان کریران لەشکەری ب دژی هیزین حکومەتا عیراقی ل نایچوونئ کوردستانی و ب تاییەتی ل دەفەرئ بەدینان (کرکوکئی، ۲۰۱۶، ۱۷۸)، هەژبە بیژن هەمی بەرمەرئ و کادری پارتین سیاسی بین کوردی دگەل پێشمەرگەیی بەرمی کوردستانی بەرمەف ئیرانی چوو بوون، بارەکا و بنگەهین ئەوان ل سەر سنووری هاانە دانان (عەلی، ۲۰۱۶، ۱۸۲). سەرکردایەتیا پارتیی ب هەماهەنگیین نوی دگەل خەلکی دەفەرئ دەست هاانە ستراتیژیی نوی کر، شیا سەنگەرین خەباتی بەرمەرئ لئ بکەت و هیزەکا پێشمەرگەیی بۆدەفەرئ ئامیدی فریکەت، پاشی بوو دەوک و زاخۆ ب مەرما هەلسەنگاندنا رەوشا دەفەرئ و دەست نیشانکرن چەین حکومەتا عیراقی ل دەفەرئ (کرکوکئی، ۲۰۱۶، ۱۷۸). هاانە مەفرەزین پارتیزانی و جیگیربوونا وان ل دەفەرئ سنووری وەک پینگافەکا گرنگ دەینە هەژمارتن چونکی ئەفان مەفرەزان رۆلەکی کارا گیرا د ناقرە سەرکردایەتیا پێشمەرگەیی و جەماوەری دا، لایەنی هەرمە ستراتیژی یی ئەفان مەفرەزان، شیانی وان بوون بوو دووبارە ریکخستەفە و زیندووکرنا شانەیین نەینی و پەموهندییان ل ناغ جەرگی باژیران.

گورەپانین دووماهیا سالا ۱۹۸۹ و دەستپیکا ۱۹۹۰، ژلایئ سیاسی، سەربازی، کارگیری و ریکخستینقە، زیدمتر ناغ مالا کورد بەیز کر، رۆژ بوو رۆژ ئومیدەکا زیدمتر بوو وەلاتی دروست بوو، هێقیەکا نوی دا ئەوان کەسان بین هیشتا ل هیقی بەردەوامیا شۆرەش و پێشمەرگایەتی یان ژ

٢٠٢٥؛ داود، ٢٠١٦، ٩٢). نارمانج ژ هاتنا ئەفان مەفرەزین گرووپ بین پارتیزانی، ئەو بۆ دقیبا بۆ حکومەتا عێراقی دیار بکەین ب زوری و ب چەکی کیمیایی بزافا رزگار یخووا کوردی ژ ناڤ ناچیت، دیسان دقیان ل دەفەرین سنووری هەولبەن خەلکی ببینن داکو باومرێی بۆ خەلکی دروست بیت و ببین پێشمەرگە یی خوە ئامادەکەت بەیت دناڤ کوردستانیدا . نارمانجا پێشمەرگە یی ئەو بۆ بەین دناڤ کوردستانیدا دا ل دەفەران بگەرن، خوە نیشا خەلکی بەن باومرێی بۆ خەلکی دروست بکەن، (مسعود بارزانی) د گوتارا خوە دا گوتبوو پێشمەرگە یی مەرج نینە هۆین هەمی ساخ بمان، بەلێ گوتەکی دی بیژیت: " بلا تبالا پێشمەرگە یی خۆین ژ ی نەهیت بوو مە چ فەوج و لیوایا نەراکەن دێ بێتی بۆ هندی چین دا خەلک بزێن شۆرەش نەمریە، دویارە باومرێی بۆ خەلکی دروست بیت"، دیسان ئاماژە ب هندی دا: " ئەو گوندین باکووری کوردستان یی ل سەر سنووری دێ دگەل هەو د هاریکار بن" (باخوریفی ١٩٦٥، ١١-٣-٢٠٢٥).

ل شەفا 31/30 تیر مەها 1990 چەند پێشمەرگە یی پ.گ. ب سەر پەڕشتیا زێرەفان نێرۆی گەهشتن پێشمەرگە یی ل دەفەرین سنووری (ئالیخان، ٢٠٠٢، ٢٩)، ل 1 تەباخا 1990 ژ لایەکی دیڤە هیزین ی.ن.ک پێشمەرگە یی خوە ئامادەکران دا بۆ مەفرەزین پارتیزانی بەین دەفەرین، ل مەفرەزا پارتیزانیا دەفەرا بەهەدیان ب سەر پەڕشتیا (محمود کانی سارکی نێرۆی) دگەل (16) پێشمەرگە یی دی گەهشتن دەفەرین سنووری (سەنگەسەری، ٢٠١٣، ٥٠). پاشان هیزین ی.ن.ک مەفرەزا خوە گوهوری مەفرەزە یەکا دی ژ قاسمە رەش ب سەر پەڕشتیا (حەسەن سەلیم نێرۆی) ل جەهێ مەفرەزەیا محمود کانی سارکی هاتە دەفەرین (علی ١٩٥١، ١١-١١-٢٠٢٤).

گورانکاری بین ب سەر دەفەرین دا دەهاتن ب شێو یەکی گشتی د بەر ژ مەندیا کوردان دابوون (سالح، ٢٠١٣، ٢٢٧)، ل ئەوی دەمیدا عێراق دناڤ گورانکاری بین بەین ناڤخوویی و هەریمی دابوو، ئەڤە ژ ی دزفیت بۆ ئەوان پێشەهاتین ل عێراقی و دەولەتین هەریمی پەیدا بوون، ئیک ژ ئەوان پێشەهاتین گرنک روودانا شەری کەندای یی دووی بوو ل ٢ تەباخ ١٩٩٠ حکومەتا عێراقی وەلاتی کومیت داگیرکر (بشار، ٢٠٢٥، ٢١٧)، بەشەکی مەزن ژ هیزا لەشکەری و چەکی خو ژ دەفەرین کوردستان یی فەکیشا (باخوریفی ١٩٦٥، ١١-٣-٢٠٢٥) روژ بۆ روژ سزایین توند کەفتە سەر عێراقی هەر ژ روژا ٢ تەباخ ١٩٩٠ تا ٢٩ کانونا ئیکی ١٩٩٠، (١٠) بریار ئەنجومەنی ناسایشا نیڤدەولەتی دەر بارە ی عێراقی دەر ئێخستن (کەلەش، ٢٠٢٢، ٢٧٧)، د راسنیدا داگیر کرنا کۆیتی ژ لای عێراقیڤە، وەک وەچەرخانەکا ستراتیژی د میژوو یا عێراقی دا دەیتە هژمارتن، ئەڤ گورانکارییە بۆ ئەگەری سەر هەلدا نا دەلیڤیەکا سیاسی و سەربازی یا نو ی بۆ هیزین ئۆپۆزسیونا عێراقی ب گشتی و بەر یی کوردستان یی تاییهتی، ژ لایەکی دیڤە توندیا هەلو بستی جفاکی نافدەولەتی بەرامبەری پێنگاڤین عێراقی وەک فشارەکا دەرەکیا کاریگەر رەنگەدان هەبوو د چالا کردنا لقیین پێشمەرگە یی دا، کو مفا ژ لاوازییا پێگەهێ نافدەولەتی و سەربازی یی عێراقی وەر بگریت.

ئەو کەسێن باومر یا ئەوان ب ئیک دەهات لڤور ئیک کومبوون، چ پێشمەرگە یی کەڤن یان ریکخستین نەینی بن و

بوون، ئیک ژ بریارین دوو قولی بین دناڤهرا هەردوو م.س. یاندا بریاردا کوردستان ب سەر جەند کەرتان دا بەیت دابەش کرن، هەر کەرتەکی هیزەکا پارتی و ئیکا ئیکەتی و چەند کادری پارتی و ئیکەتی، چەند بەر پرسین هەردوو حزبان بو سەر پەڕشتیا کرنا ئاراستە کرنا کەرتان بەین دەست نیشان کرن، دیسان هەول بەن مەفرەز بین بجویک بین پێشمەرگە یی بین هەردوو لایان ل کوردستان یی بەر بە لاف بن، بریاردا هەردوو حزب دەست ب نفیسینا نامەیان بو ریکخستین خوە بین نەینی بکەن، دیسان بریاردا هەر حزبەک نامەیان بۆ دوستین خوە دناڤ هیزین بەرگیریا نشتیمانی (أفواج دفاع الوطني) و مستەشاران بەین بۆ هندی پشتهفانیا جەماوهری بکەن (برایهتی، ١٩٠٢، ٢٤/٣/١٩٩٤).

ل ٤ نیسانی ١٩٩٠ لڤۆڤ داخووا سەر کردایهتیا پارتی دیموکراتی کوردستان کەمال کەرکۆکی و هەمی کادر و بەر پرسین سنووری لقا ئیک ناگە هدار کرن ئامادە بن ل نفیسنگەها ئورمیه ل باره گایی پارتی ل ویری کەرکۆکی پیش سەر کردایهتیا ڤه داخووا کر ل روژین بەین خوە ئامادە بکەن دا بەر هڤ کوردستان یی بچن ب مەرەما گوهورینا هەڤچە پەڕین خوە بین پێشمەرگە دا کوردستان نە مینتە قالا ژ پێشمەرگە یی (دیزگژیکی، ٢٠١٦، ٢٠٨). ل ئەوی وختی جەهوهر نامق دگەل دکتور کەمال کەرکۆکی خوە ئامادە کرن بۆ سەر پەڕشتیا کرنا ئەڤی مەفرەزا پارتیزانی ئەڤا دا هیتە دەفەرین، بەری بەین جەهوهر نامق توشی هنگاڤتی دبیت و پێ ئەوی دشکیت ئەوی نەشیا بەیت، کەرکۆکی وەک بەر پرسی لەڤا ئیک بۆ سەر پەڕشتی ئەوان پێشمەرگە یی خوە ئامادە کرن دا بەین دەفەرین (نەحمەد، ١٩٦٩، ١٥/١/٢٠٢٥)

ل ئەوی وختی دەفەرین سنووری ب ئیکجاری بیوونە دەفەرەکا لەشکەری و هیزین لەشکەری ل گەلەک دەفەران هاتبوون بە لاف کرن، ل گوندی (قەصەری) بنگەهەکی لەشکەری لیبوو، گوندی (ئەرتیس) ل دەفەرا دۆسکی ژووریان ل سەر سنووری مەغفەرەک لی هەبوو، دیسان ل گوندین (بیری، جیی، درێ و میروسی) مەغفەر لیهاتبوون دانان، هەمی مەغفەرین لەشکەری حکومەتی بوون (کلحی، ١٩٣٨، ٢٨-١-٢٠٢٥). سیستەمی حکومەتا عێراقی ب ئەڤی رەنگی بوو، ب مەرەما کونترۆل کرنا دەفەری ب شێو یەکی بەین، ل هەمی گوپیتهکین چیا یان یان گرەکین بلند و جەین ستراتیژی سەنگەری لەشکەری لیهاتبوون دروست کرن و پتریا ئەوان سەنگەران جاش تیدا بوون.

مەفرەزە ل سەر ناستی دەفەران هاتنە دروست کرن، مەفرەزا دەڤکی ب سەر پەڕشتیا (تەحسین کەمەکی) و (شاگر زیوهری زیوا شەفیق)، مەفرەزا زاخۆ ب سەر پەڕشتیا (محمەد خالد بوسەلی) و (سەعید بوسەلی) مەفرەزا شەرخان ب سەر پەڕشتیا (خالد محەمەد تاهر بانی) و (حسین محەمەد علی) (ابو علی بانی) مەفرەزا نەیلێ ب سەر پەڕشتیا (صبیحی نەیلێ)، مەفرەزا هەوالگیر یی ب سەر پەڕشتیا (رەمەزان ئالیخان)، مەفرەزا نوژداران ب سەر پەڕشتیا (دکتور محەمەد سالح)، هەروەسان مەفرەزەک دگەل دکتور کەمال کەرکۆکی ب سەر پەڕشتیا (مام تاروق) یی ناسیار ب (مام دیاکو)، ل مەکتەبا سیاسی پێدقیین ئەوان وەک چەکی سڤک بی کەیس، ئارپیچی و کلاشینکوف هاتن دابین کرن، کۆژمەکی پارەیی دان ئەوان دا جلو بەرگین خاکی بۆ خو دروست بکەن، پستی حەفتیهکی ژ بو دەر کەنتی ئامادە بن (باخوریفی ١٩٦٥، ١١-٣-

ئوتونومي، هاتيه ديار كرن ليژنهيكا تاييهت ب نهندامهتيا نهنا دهوك، سالمياني، هولير هاتيه پيك هينان هاتيه ديار كرن پيزانين بين گههشتين ليژني پيشمهرگه ل ئيراني خوه ناماده دكمت بهيته دهقهرين سنوري كړيارين لهشكمرى نهجامدهت، ژلايهكي ديفه نهمرىكا دئ توركي رازى كهت پيشمهرگه برىكا سنورين ئهوى بهين دناف دهقهرين سنوري عيراقيدا، ل سهر ئهقى چهندي پندقيه پهيونديان ب شيويهكي گهلهك نهينى دگهل جهكدارين پهكهكي بهين دروستكرن، بهس ب مهرج توركيان نهزانيت(مديرية الامن العامة، رقم 8000، 9-9-1990) د دويچوونا هملويستين حكومهتيا عيراقى دا پشتي كونترلكرنا كووميتي، دهيته تيبيني كرن كو بهغدا هول ددا ب ريكا ستراتيجيا كړيگرتي ناوخوي ريگريي ل چالاكبوونا بزاڤا پيشمهرگه ل دهقهرين سنوري بكهت بكار ئينانا جهكدارين پارتى كړيكاراني كوردستان وهك ئامرازهكي فشاري، نيشانهكا روونا وي چهندي بوو كو عيراق د وي قوناغى دا پندقي ب پاراستنا ئاسايشا سنورين خو ههيو، ب بي هندي كو توشي ئالوزيبان دگهل وهلائي توركيابيت.

ل ئهوى دهميديا ب مبهستا لاوازكرنا پينگههين پيشمهرگه ل دهقهرين چيبي بين سنوري زاخؤ، هيزين عيراقى هولدا پهيونديان دگهل پهكهكي دروست بكن و دنقى چوارچووقهيدا ل 23 ئهلولي 1990 ريفهبريا نهنا زاخؤ د نفيسارا ژماره (1810) بو ريفهبريا نهنا دهوكى دا ديار كرن دگهل دوو ژ نهندامين ب.ك.ك بين لدور دروستكرنا پهيونديان دگهل هيزين عيراقى ل نيزيك گوندى كهشاني ل دهقرا گوليان بين كوومبووين، نهوان ناماديه خوه يا ديار كرى هاريكاريا نهوان بكن، بي ئيكي نافي ئهوى (بوتانه) و نافي ئهوى (حمرهكي) بهريرسي ئيكي بي هيزين پهكهكي ل سهر دهقهرى و كړيارين پهكهكي ههر ژ ميرديني تا سنيكوشا سنوريا توركي عيراق و ئيران دهستيدا بوون، بي دووي جيگري ئهوى (ئوميد)ه، كوردي سوريي يه، ل 24 ئهلول 1990 ريفهبريا نهنا زاخؤ ب شهف د گهل فان همدو كسان ل بنگههئ نهنا السندي(دركار) كوومبوو، د ئهقى كوومبوونيدا بوتان ئماژه بهندي دايه فهراندي همي هيزين پهكهكي يه ل دهقهرى، ههر دهما پيشمهرگه هاتن ناف سنورين عيراقى ريكي نهمنى، بهلي ل سهر ئهقى چهندي توركي هاريكاريا پيشمهرگه دكمت بو هاتنا نهوان بو ناف سنوري عيراقيدا. ديسان ل 18 ئهلولو 1990 هيزين پهكهكي شهر بهرامبر پيشمهرگه كړيه، مهفرزه يهيك دگهل محمهد خالد بوصلي هات بو ناف سنوران هيزين پهكهكي شهرى دگهل كرى ريگريا وانكر دا نههين دناف سنوري عيراقيدا، پيشمهرگه بهرف قهزا چگورجه جهلي سهر ب پاريزگهها جولهميرگي قه چون، مسعود بارزاني هولدهت نهو كهسين پهنابهري خيفهتگههين دياربكربووين جهكدار بكهت و بزفرينت ناف سنورين عيراقى دا (مديرية امن زاخؤ، رقم 1810، 23، ايلول 1990).

ل 7 چريا ئيكي 1990 كومبوونهكا دي دناقهبريا نهنا ئاميدىي دگهل ئيك ژ هيزين پهكهكي بناقى (باران نهحمهد) بهريرسي كهرتي ههكارى، شمدينان، چهلي، گهقهرى ل هافينگهها سيلاقى ل ئوتيلو سولاڤ هات نهجامدان، باران نهحمهد ب نامادهبوونا علمى رهزو كوردي سوريي يه دگهل ريفهبرى نهنا ئاميدىي كومبوو و ئهوى دابوو ديار كرن پهيونديان دناقهبريا پيشمهرگه و جهكدارين ب.ك.ك د باش

چهندين شانين جهكدارى ژ جهماوهري كوردستاني هاتن دروستكرن، ژ نهوان پيشمهرگهين خوه رادهستي هيزين عيراقى كرين، هندهك ژ نهندامين ريخستين نهيني، خهلكى نشيتيمان پهروهر، فيرخواز و جاش پيكدهات(مستهفا، 2009، 231-232). هيدى هيدى سزايين ل سهر عيراقى ژ بهر داگيركرنا كوئيت دژوارتر ليدهاتن، ب تاييهت پشتي دورپيجا ئابوورى ل سهر عيراقى هاتيه دانان(سندى، 1968، 16، تيرمهه 2024)، حكومهتا عيراقى گهلهك پهكهين لهشكمرى برن چهپهرين شهرى و لهشكمر بو كوئيت زفراند، ل نهقيرى دمهفتهكا باش بو هيزين كوردي دروست بوو نهو بوشاييا ل دهقهرى دروست بووي مفا وهرگرت (بشار، 23-7-2024).

دگهل دهست پيكرنا لهشكمر كيشيا عيراقى بو سهر كوئيتى، ل 3 تهباخا 1990 بهر مبي كوردستاني بهانامهك بهلاڤكر و تييدا ئيدانها لهشكمر كيشي بو سهر وهلائي كوئيتى كر، ديسان داخواز ژ حكومهتا عيراقى كر هيزين خوه ژ كوئيتى قهكيشيت (AR-25, 1990)، هندهك فرمان و رينماين لهشكمرى ژ لايى بهر هى كوردستاني بو هيزين پيشمهرگه هاتنه دهر نيخستن و داخواز كر هيچ چالاكيهكي ب دژى هيزين عيراقى نهجام نهمن (ريكاني، 2023، 35). نهف برياره ل دهستينيكي ب شيويهكي نهيني بوو، پشتي كوومبوونا سهر كوردين بهر مبي كوردستاني ل 27 چريا ئيكي تا 1 چريا دووي 1990 دريژ بووي ب ئاشكرايي هاته راگههاندن(مستهفا، 2009، 209). نهف چهنده دزقريت بو هندي هيشتا پتريا خهلكى كوردستاني ل كووملگههين زورملى بين حكومهتا عيراقى بوون و ريژ ميهكا زورا خهلكى هيشتا ل ئيران و توركي بوون، سهر كردايهتيا بهر مبي كوردستاني دترسيا نهگهر خهلكى ب دژى هيزين عيراقى رابن دئ هيزين عيراقى نهوين چاقديريا كووملگههين زورملى دكهن ب كوومكوژيان ب دژى خهلكى نهجامدن و دئ عيراق داخواز ژ توركي كهت بهلييت ههوالگيريا نهوى بچيت دناف كهمين پهنابهراندا و دهست ب كوشتنا خهلكى بكن وهك چاوال ساللا 1989 نانئ ژ ههراوى بهاريكاريا بهرپرسين توركي ل خيفهتگا ميردين، موش و ديار بهكر دايه خهلكى(باخورنفي 1965، 11-3-2025)

ههر دچوارچووقهئي پيشهاتين هاتين رويدان پشتي گههشتنا مهفرزه بين بهر مبي كوردستاني ژ هيزين ي.ن.ك دگهل پارتى گهل، كهمال كركوكى پيشنبارا كوومبوونهكي بو قهگه هاستنا بنگههين پيشمهرگه بهرف كوويرانيا وهلائي قه بچن، همي لايهن لدور نهفى چهندي د رازبوون(أحمد، 2025، 131). ل ئهوى دهميديا، هيزين پهكهكي هاريكاريهكا باش بو حكومهتا عيراقى دكر، ژ بهر هندي حكومهتا عيراقى بارمگايين سهرهكي بين پيشمهرگه ب پلانا دزگههئ ههوالگيريا عيراقى همي رادهستي پهكهكي كرن(حمو، 1961، 9-16-2024)، پشتي دهقهر خالي بووي ژ ئاكنجيان و پاشفه زفرينا بيشمهگهئ بو دهقهرين سنوري 1988-1990 هيزين پهكهكي ل دهقهرى پيدا بوون ل بارمگايين پيشمهرگهئ خوه جيگركرن (كلحئ، 1938، 28-1-2025)، ب فهزمانين عيراقى هيزين پهكهكي لفين ل سنوري كوردستاني دكرن (حمو، 1961، 16-9-2024).

عيراق برىكا هيزين پهكهكي لدور لفنين پيشمهرگهئ بين ل سهر سنوران هاتبوو ناگههدار كرن، ژ بهر هندي د نفيسار مكا نهنا گشتي يا عيراقى يا ژماره(8000) ل 9 ئهلولو 1990 يا هاتيه ناراستهكرن بو ريفهبريا نهنا دهقهرين حوكمى

پاريزگەها دەھۆکی لډۆر پەيوەندىن دگەل ھىزىن پەكەكى دوپاتى ل ھندى كرىه ئەف پەيوەندىيە ب نەينى بىن داخو زكر ھەر پىزانىنەك دەربارەى ئەفى بابەتى ب دەست بەئیت نەيسن و نایبیت ب ھىچ رەنگەكى دامودزگەھىن دى بىن حكومەتى بزەنن، ئەمنا دەھۆك لډۆر لڤىن و بەرەف پىشەقەچوونا كۆمكرنا پىزانىن راسپارد بەردەوام پىزانىنا بۆ ئەمنا گىشتى فرىكەت، دىسان دياركر پىدقەيە ئەمنا دەھۆك گەلەگ ب ھىشارى سەرەدەرىي دگەل چەكدارىن پەكەكى بگەت، نایبیت بىت ئەگەرىي كارتىكرنى ل پەيوەندىن توركيا و عىراق (مدىريە امن العامة، رقم 9085، 17-10-1990). ب ئەف رەنگى خویا دبىت ھىزىن پەكەكى پىزانىن باش لډۆر لڤىن پىشەمرگەى و ھىزىن توركيا بۆ ئەمنا گىشتى يا عىراقى فرىكەت، د بەرامبەر دا گەلەك دەقەرىن سنۆرى دناف ئاخا عىراقى دا بنگەھىن خوە دانان زىدەبارى چەك و پارە ژى وەر دگرتن، لەورا زۆر ب ھىشارى سەرەدەرى دگەل ئەف دۆسەيى دكر و نەدقيا ئەف جۆرە پەيوەندىيە بىن ئەگەرىي تىكچوونا پەيوەندىن ئەف دگەل توركيا، چونكى حكومەتا عىراق چەندن رىكەفتىن ئەمنى لډۆر پاراستنا سنۆران دگەل توركيا مۆركر بوون.

ھەر د ئالۆگۆر كونا پىزانىن مەيدانى ب شۆيەمەكى كۆ لڤىن پىشەمرگەى ژلايى پەكەكى فە وەك پىزانىن ھەو الگىرى دگەھشتە دەستى سۆپايى عىراقى، ل 27 چرىا ئىكى 1990 رىقەبەريا ئەمنا گىشتى نەيسارەك ب ژمارەيا (9279) ئاراستەى رىقەبەريا ئەمنا دەھۆك كرىيە، تىدا ئاوازە ب ھندى داىە دەزگەھى ھەو الگىرىي نەيسارەك ئاراستەى رىقەبەريا ئەمنا گىشتى كرىيە تىدا دياركرىيە رىقەبەريا ئەمنا زاخو پەيوەندىن دگەل ھىزىن پەكەكى دروست كرىن و چەندن كۆمبوون دناقەبرا واندا دروست بوىنە، رىقەبەريا ئەمنا گىشتى دياركرىيە ژ نەها وىقە ئەف دۆسەيە دى بۆ دەزگەھى ھەو الگىرىي ھىتە رادەستكرن، پاشى دى نافی ئەف كەسى بۆ ھەو ھىتە ھنارتن بى دى ھوین دگەل كار بگەن، ئەف چەندە دى بىتە شۆوازی كاركرنى بۆ نمونە ئەكەر پىزانىن ھەب دى بۆ ھەو الگىرىي ھىتە فەگۆھاستن، كۆپەكا ئەف نەيسارى بۆ ھەردو رىقەبەرىن ئەمنا ھەولیز و سلیمانىي ھاتىە ھنارتن ھەكە پەيوەندىن ب ئەف رەنگى دگەل پەكەكى ھەب دى كار بۆ دەزگەھى ھەو الگىرىي ھىتە فەگۆھاستن (مدىريە امن العامة، رقم 9279، التاريخ 27-10-1990).

د بەرسقا نەيسارا رىقەبەريا ئەمنا گىشتىدا رىقەبەريا ئەمنا دەھۆك بۆ رىقەبەريا ئەمنا دەقەرا حوكمى ئۆتۆنۆمى دەبارەى رادەستكرنا ژىدەرىن پىزانىا بىن گریدايى ب پەكەكى فە، ل 5 چرىا دووى 1990 ب ئامادەبوونا نوونەرى دەزگەھى ھەو الگىرىي (سەيد ضارى حمود عبدالله) ھەقدىن دگەل (بوتان) ئىك ژ بەر پىرسىن پەكەكى و سەرپەشتى دەقەرا مێردىن تا سىگوشا سنۆرى يا عىراق توركيا و ئىران ئەنجامدايە، د دىسان ب ئامابوونا نوونەرى دەزگەھى ھەو الگىرىي ھەقدىن دگەل بەرپىسى كەرتى ھەكارى بى لەشكەرى پەكەكى (باران)، ب ئامادەبوونا نوونەرى سىاسى بى رىقەبەريا ئەمنا دەھۆك دگەل رىقەبەرى ئەمنا زاخو و رىقەبەرى ئەمنا ئامىدىي ئەف دۆسەيە بۆ دەزگەھى ھەو الگىرىي ھاتە رادەست كرن (مدىريە امن محافظة دھوك، رقم 7248، التاريخ 21-11-1990). دىسان ئەمنا ئامىدىي دەربارەى ئەفى بابەتى ل 22 چرىا دووى 1990 ب نەيسارا ژمارە (1610) بۆ رىقەبەريا ئەمنا دەھۆك ھاتىە ئاراستەكرن و تىدا دياركرىيە

نەين، دگەل ھندىدا ب مەرما ناساىكرنا پەيوەندىيان و فەكرنا خالىن سنۆرى ژلايى ھىزىن پەكەكىفە كۆمبوونەك ناقەبرا ھىزىن پەكەكى و پىشەمرگەى ل سەر سنۆرى ئىرانى ھاتبوو ئەنجامدان، بەلى چ ئەنجامىن باش نەبوون، بارانى دياركر ھىزىن پەكەكى ب ھەمى رىكان ھەولددەن نەھىلن پىشەمرگەى بەھىن دناف سنۆرى عىراقىدا و تىكدانى تىدا بگەن، چەكدارىن پ.ك.ك ھەولددەن نەھىلن ھىزىن پىشەمرگەى بشىن كارتىكرنى ل گوندىن باكۆرى كوردستانى بگەن، ب چ رەنگان پەكەك ناهىلن ھارىكارى بگەھن پىشەمرگەى، لډۆر ئەف چەندى دەمى پىشەمرگە گەھشتىن گوندى شىف رەزانى پەكەكى نەھىلا كەس ژ خەلكى گوندى ھارىكارىا ئەوان بگەت، دناف خەلكىدا بارزانى ب بزاقا ئىمپىريالى و زابونىمى تومەتباركەين (مدىر امن العامة، رقم ---، 7-10-1990). مەرما پەكەكى ئەو بۆ دا خەلك خوە دوپرى پىشەمرگەى بگەت و ھارىكارىا پىشەمەشى نەكەت راکىشانا ھەستىن ئەوان بى نەستىمانى و ئايىنى دا بىتە رىگر لډۆر ھارىكارىكرنا پىشەمرگەى و حكومەتا عىراقى پشەت بەستى بۆ بۆ دەستفەھىنا پىزانىن لډۆر لڤىن پىشەمرگەى ب پەكەكى بگەت و دەرامبەر دا عىراق كەلوپەلن پىدقە بەت ئەوان.

ھەر دىسان لډۆر پىنگاڤىن حكومەتى بو زاننىا پلانن پىشەمرگەى لډۆف نەيسارەكا دى يا ئەمنا زاخو ئاوازە ب ھندى ھاتىە دان رابوینە ب ھنارتنا (سادق عمر صالح) بۆ لايى (موسا عبدالرحمن ئەحمەد كویانى)، ل 11 چرىا ئىكى 1990 ل زاخو ھەقدىن دناقەبرا صادق عمر صالح دگەل موسا عبدالرحمن ئەحمەد كویانى ھاتىە كرن، موسايى ئاوازە بەندى داىە بەرى سى ھەپشان حكومەتا توركيا رابوویە ب فەگۆھاستنا چەكى ئەوان كوردان ئەرىن ل ھەوا ئەنفالان بەھدىنان دگەل خوە برىن بوو دياربەكر، ئەف چەكە بۆ بنگەھىن سنۆرى وەك پىشەمەكيا ھاتنا پىشەمرگەى بوو ئەفان دەقەران بۆ ئەنجامدانا كرىارىن لەشكەرى ل ناف سنۆرى عىراقى فەگۆھاستىنە، پاشان قوناعا دووى ھندەك كەس ژ خىفەتگەھان وەك (عەبدولكەرىم فەرحان كەشانی گولى)، (ئوسمان قاسم) و (سەعدو كوركى گولى) دگەل بەشەك ژ خەلكى دناف خىفەتگەها دياربەكر بەرەف دەقەرىن سنۆرى ھاتىە و ئەو چەكى دگەل خۆ برىن بۆ ئەنجامدانا كارىن تىكدانى (مدىريە امن زاخو، 11-10-1990).

سەرەراى ھەبوونا پەيوەندىن بەئىز دگەل سەركردايەتى و ھىزىن پەكەكى، حكومەتا عىراقى ب ھىشارى سەرەدەرى دگەل ئەف چەندى دكر و ئارادەمەكى زۆر باومەرى ب ھىزىن پەكەكى نەدھات و ھزر دكر ئەو ب ھەمى شۆيەمەھان پشەمەھانیا ھىزىن پىشەمرگەى دگەن، ژبەر ھندى ل 15 چرىا ئىكى 1990 رىقەبەريا ئەمنا پاريزگەها دەھۆك ب نەيسارەكا ب ژمارەيا (6637) ئاراستەى رىقەبەريا ئەمنا دەستەھلاتا حوكمى ئۆتۆنۆمى كرىيە و تىدا دياركر پىدقە پەيوەندىن دگەل پەكەكى ب ھىشارى و نەينى بىن دا كارتىكرنى ل سەر پەيوەندىن عىراق و توركيا نەكەت، ئەف پەيوەندىيە دى بن رىكەكا باش بۆ زاننىا لڤىن پىشەمرگەى ل دەقەرىن سنۆرى بىن عىراق و توركيا، ئەو پىشەمرگە ھەولددەن لى بەھىن دناف سنۆرى عىراقىدا (مدىريە امن محافظة دھوك، رقم 6637، 15-10-1990).

دىسان ل 17 چرىا ئىكى 1990 دناقەسارا ژمارە (985) رىقەبەريا گىشتى يا ئەمنا حوكمى ئۆتۆنۆمى بۆ رىقەبەريا ئەمنا

ئەفی بریاری بکەن ژبو دۆرپنجیا بازرگانی لاسەر هەر کەلو پەلەکی ژیدەرئ وئ عیراق یان کۆیت بیت نە هێتە وەرگرتن(S/RES/661,1990).

دۆرپنجیا ل سەر عیراقی بارودۆخ دژوارتر لیکرن و قەیران ل سەر عیراقی دژوارتر لێهات، دێرامبەر دا بۆ سەفەرنا ئەوی بارودۆخی حکومەت و خەلک کەفتیە تێدا، حکومەتا عیراقی دبارکر هەر کەسەکی بشیت کەلو پەلین خوارنئ ببینت دناق وەلاتی دا بلابینت دئ ریکئ دەینی ب ریکا سەر سنوری کرین و فرۆتنئ بکەن، پەسەند دانە ئەوان کەسێن ئەو ژئ پشت راست ب ریکا ئەمن و هەوالگیر و مستەشاران پەسەندین دەستوبیریا کارکرنئ (وەرەق عدم تعرض) ژ پارێزگەهی دەیان هەر پەسەندەک بۆ ماومبئ (10 تا 15) رۆژان بۆ دەمی دزفرین پیددیبوو تشتەک دگەل خۆ هینابا و ئەوان دیت با (باخوریفی ۱۹۵۹، ۲۵-۹-۲۰۲۴). بەشەک ژ ئەو خەلکئ ب ئەفی کاری رادبوون هەندەک پێشمەرگەیین کەفن بوون، بەلئ ببوون جەنە و هەوالگیری ئەوان پەسەند دروست کرن و چوون بۆ دەفەرین سنووری ئەفان کەسان مەفەرەزین پێشمەرگە دیتن، دگەل کەمال کەرکوک ریکەفتن دووبارە دەست ب ریکخستنان دناق باژێراندا بکەن(ئەحمەد ۱۹۶۹، ۱۵-۱-۲۰۲۵) (عزەدین حسین زیوکی)، (نەح الدین حسین زیوکی)، (رجب ئیبراهیم باخوریفی)، (رجب و عزەدین) هەردوو نامر سربین جاشان بوون، ئەوان پەسەند ل دەف (عەلی شەعبان) ئ، فەوجا فەوجا (93) یا جاشان دروستکرن، پەسەندا دەستوبیری کارکرنئ بۆ چوونا سەر سنوری دانئ، ل زالگەهی دەمی پرسیار کری، گوت ئەم چەکدارین (عەلی شەعبان) ئ، فەوجا فەوجا (93)، تا گەشتین دەف کەمال کەرکوکی نیزیکی سئ شەفان مان ئویرئ، جارەکا دی زفرین دەوکی و ل دەمی زفرین دەست ب ریکخستنان کر(زیوکی، ۱۹۵۹، ۱۶-۱۱-۲۰۲۴)، ل دووماهیە سالا ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۱ ئەم کەس حەفت جارن دگەل کەمال کەرکوکی کۆمبوون (پیرومەری ۱۹۶۲، ۱۶-۱۱-۲۰۲۴)

کارین ریکخستنتین نەینئ دناق باژێران بۆ کادران هاتنە دەست نیشانکرن، هەندەک ناگەهداری پئ هاتنە دان پئ چەک نەبیت بخووە چەکی پەیدا بکەن، بەلئ زوربەیا جارن ب شەف بەلاڤوکا بەلاڤکەن داکو حکومەتا عیراقی بزانیەت پێشمەرگە هەر یئ بەردەوامە ل دەوروبەری باژێران (نیسماعیل ۱۹۳۹، ۱-۷-۲۰۲۴). مەفەرەزین پێشمەرگەیی ئەوین هاتینە د کوبیراتیا وەلاتیدا ب ریکا دەزگەهی بێتیل گورانکاری و بەرەف پێشەفەچوونین بۆ سەرکرایەتئ د هاتن هەنارتن، ئەف مەفەرەزین پارتیزانی بوونە بنگەهین مەزین پەیوەندیان، بەرنامە بو چەوانیا پەرپالکرنا سەر هەلدانئ هاتنە دروستکرن و گرووپ گرووپ چەکدارین کوردین هاتین خاپاندن ل خووە زفرین، رۆژ بۆ رۆژ خەلکئ کوردستانئ پەیوەندی ب ئەفان پێشمەرگەیان دکر، خەلکئ دەنگو باس د گەهاندن ئەوان (ئالیخان، ۲۰۰۲، ۴۷). دێرامبەر ئەفان گورانکاریان رەوشا بەعسیان گەلەک لاواز ببوو، باومرەیک بو هاولاتیان دروست بۆ ئەف بارودۆخە ب ئەوی رەنگی درێژن نابیت و دئ گورانکاری هین رویدان (سندی ۱۹۵۴، ۲۳-۷-۲۰۲۴).

ب شیومەکی بەردەوام بەرمی کوردستانئ ب تاییەت ب.د.ک و ی.ن.ک دەست زنجیرمەکا کۆمبوونان ل سەر

ژیدەرین خووە بین پیزانینان بین رادەستی هەوالگیری زاخو کرین(مدیرية امن العمادية، رقم 1610 التاريخ 11-22-1990). مەرەما هەوالگیری عیراقی ژ ئەفی چەندە ئەم بوو دا ئەو پیزانین پەکەک ل دۆر پێشمەرگەیی بۆ ئەوان فریدکەت ب نەینی بمین و ژ جەهکئ بۆ جەهکئ دی نەهین فەکو هاستن و بگەهن پێشمەرگەیی یان تورکیا پئ ناگەهدار بیت و زیان پەیوەندی ئەوئ دگەل تورکیا بکەفن.

سەرەرای دروستکرن ئارێشەیین بەردەوام ژ لایئ هیزین پەکەکی فە بۆ پێشمەرگەیی، بەلئ ئەوان گوهدارییا چەکدارین پەکەکی نەدکر، پێشمەرگەیی بەردەوامی ب کاری خووە دا، نیک ژ بەرپرسیان هیزین پەکەکی بناقی(دکتور بارانی) پێشمەرگەیی چەند جار دگەل ئەوی کۆمبوو، نافیری گوت (قەبیل ناکەن هوین ل ئەقیرئ بچن دناق سنورین عیراقیدا، صدامی یا بۆ پەکەکی ژ هەووە کری)، رەوشا پێشمەرگەیی دگەل پەکەکی نیک چوو، مەفەرەزیا (خالد بانی) و (ئەبو عەلو بانی) دگەل مەفەرەزا (تەحسین کەمەکی) ریکەفتن دا هین بۆ دیتنا دەفەرئ، بەلئ هیزین پەکەکی هاتنە بەرەیا ئەوان ئالوزی دناقپەرا پێشمەرگەیی و پەکەکی دا دروست بوون، پێشمەرگەیی بۆ دبارکر ب هەر بەهایەکی هەبیت دی دەربازین، هیزین پەکەکی دبارکر دئ دگەل هەووە هین ژبەر بارەگائین هیزین عیراقی، لئ پیددیه هوین ناڤین خووە رادەستی بەرپرسیان پەکەکی بکەن، پێشمەرگەیی ژئ ناڤین خووە بین دروست نەدانئ ژبەر کو دزانی ئەف ناڤە بۆ هەوالگیری عیراقی نە پێشمەرگە بۆ دەفەرا نیرومیان و ژوردا هاتن خوارئ بۆ ناک دەفەریدا (تاھر ۱۹۵۱، ۱۸-۱۱-۲۰۲۴).

هەردوو مەفەرەزین زاخو و ئامیدی نەهاتن خوارئ و ل بنگەهی لقی مان دا مەفەرەزین دەوکی و شیخان ب قەگەرن کا دی چ پیزانینان دگەل خووە هین، مەفەرەزا دناقپەرا جادا شیلادزئ بۆ ئامیدی دەربازی چیاپی گارە تا نیزیکی چەمانکی بوون، خالد بانی ل ئەوئ دەفەرئ یئ شارەزا بوو دگەل مەفەرەزا تەحسین کەمەکی هات بۆ لایئ دی یئ جادی دەربازکرن، تەحسین کەمەکی دگەل هەڤالین خووە چوون دەوروبەری کورین گاڤانان ل پشەتا زاویتە لایئ رۆژ ئاڤال پشت کورا دەربازی گوندئ رەشەورئ بوون، پاشی بۆ گوندی کەمەکا، مانا ل ئەفی دەفەرئ گەلەک ب زەحمەت بوو، هیزین حکومەتا عیراقی ل هەمی جەهان دبه لاڤبون، بچوکتیرین لڤین دا هینە ئاشکەرکرن، ژبەر هندی ژ کەمەکا چوون لێناڤا، پاشی ژبەر هاتنا هیزەکا زورا حکومەتا عیراقی بۆ دەفەرئ، ئەوان هەولدان بۆ چیاپی مەینی بچن و بەرەف بارەگایی لقی فە، نیزیکی بیست رۆژان ئەفی گەریانئ فەکیشا (کیڤلی ۱۹۵۷، ۸-۱۱-۲۰۲۴)

هەمی ئەو گەریانین پارتیزانی بین دەهاتنە هەنارتن بۆ دەوروبەری باژێران مەبەست ژئ دووبارە ساخ کرنا پەیوەندیان دناقپەرا هیزین پێشمەرگەیی و جەماوەرئ دناق باژێراندا بوو، و نامادەکرنا جەماوەری بۆ سەر هەلدانئ (مستەفا، ۲۰۰۹، ۲۴۸). ژ لایەکی دیڤە نە گوهدانا عیراقی بۆ بریارین ئەنجومەنی ئاسایشئ بۆ خووە فەکیشانا ژ کۆیتئ، هەندەک بریارین توندتر ب دزی ئەوئ هاتنە دەرکرن، مینا بریارا ژمارە (661) یا ل 6 تەباخا 1990 ژبو دانانا دۆرپنجیا بازرگانی، دارایی، لەشکەری ل سەر عیراقی، ئەنجومەنی ئاسایشئ یئ نەتەمەیین نیکگرتی بریار دا ئەو وەلاتین نە ئەندام د ئەنجومەندا ب هویرئ ژ دەرکەفتا بریاری سەر دەریئ دگەل

بان ب مهرما نهوئ چهندي دا د سهر هلدانئ دا خوينا كوردان ب دهستئ كوردان نههئته رشتن و مفا ژئ بهئنه وهرگرتن رؤلئ خوه د سهر هلدانئدا بينن، بريارد چهندين بهرميان دروست بكنن، بهلئ دگهل ئهفي ژئ ههر پارتهمكئ جودا بهرنامه پلانئن خوه دانان

ل ئهوي دهمي پارتئ ديموركراتئ كوردستان دناخوه دا ژ چوار لهقان (هولير، بههدينان، ساليماي و كركوك) پئك دهات، هيزئن پئشمهرگهين خوه بؤ بهشداريكرنا د سهر هلدانئدا و رزگار كرنا باژئرين كوردستانئ بؤ نهه ميحوهر و سئ كمرت دابهشكرن، سهبارت كمرئين بههدينان ب ئهفي رنگئ هاتبوون دياركرن:

كمرئئ ئئك: ئامئدي گولان ژلايئ (عبدالعزيز تهيبئ) دهاته سهر پهرشتيكرن

كمرئئ دوئ: زاخؤ دهوك ژلايئ سهيد صالحئ فه دهاته سهر پهرشتيكرن

كمرئئ سئئ: كمرئئ ئاكرئ و شئخان ژلايئ ميلازم بابهكرئ فه دهاته سهر پهرشتيكرن (مستهفا، 2009، 249-250)

ناهيلن ئئدي مللئتي مه ئاواره بن"، مسعود بارزاني گوت: "بوچوونا من نه هوسا به ئهقان جاشان ههر ج مالي كومكري ل سهر حسابا خوئين ميللئت و شههيدان خوههدانا پئشمهرگهئ يئ كومكري، دقئيت ههمئ مال و سامانئ ئهوان ژئ وهر بگرين بدهينه ئهوان پئشمهرگه و مالبائتئ شههيدان چهند سالان زحمهت دبئئ" (سهنگاوي، 2005، 385)، ديسان ل دور ئهفي چهندي بؤچوونئن جودا ههبوون بؤ لئبورئنا ئهوان جاش و مستهشاران، هندهك دبئن ئهف جاش و مستهشاره سهروك هؤز بوون خودان هيز بوون بئ منعت بوون، هندهكين دي دبئن پهمكرئ چئاكئ يئ كوردستانئ عهشائيري هوزگهريه، ئهف جاش و مستهشاره وهك سهروك هؤز نونهراتيا ئهوان هوزان دكهن و ب تايهت بؤكارئ ريكخستئا سياسيا پارتئين كوردستانئ دهاتنه دبئن(عهبوش، 2021، 306). لئ ههر چهوا بيت ئهف لئبورئنا گشتئ ئئك ژ كارئن باش بوو، چونكئ پشئتي ئهفلالان گهلهك هاولاتئ هاتبوون كوشتن و گرتن، ئمگهر ئهف لئبورئن نه با دا رهوش پتر ئالوز بيت و نئزيك بؤ شهريئ دناخويئ دناقهبرا هاولاتئ و ئهقان جاشان دا دروست بيت، بهلئ يا باشتر نهو بؤ ئهف لئبورئنه يا ب مهرج

خشتهيئ كمرئئين پئشمهرگهئ ل دهقرا بههدينان

ژمارا كمرئئ	ناقي محوري	ناقي دهقريئ كمرئئ	بهر پرسئ دهقرا	بهر پرسئ كمرئئ
كمرئئ ئئك	ئامئدي - گولان	أ-سيار هتئكا، سهرسنگ، قهدش، ئامئدي، كانئ	شوكري نيروهئ	عبدالعزيز تهيبئ
		ب- دئر ملووك، شيلادز، سيريئ	حبيب كلش	
كمرئئ دوو	زاخؤ-دهوك	أ-رزگارئ، زاخؤ، تلكهبر، هيزاوا، دهركار عهجهم، بئرسفئ، باتئفا، بئگوفا، كانئ ماسئ	ملا رهمزان	سهيد صالح
		ب-مانكئش، حوجاقا، دهوك، كورا، زاويته، باگيرا	فمئاح گولئ	
كمرئئ سئ	ئاكرئ- شئخان	أ-ئاكرئ: دبئنارته، گر بئش، بامشمش، ئاكرئ، راس العين، شهرم، باكرمان، گر هسئن، بهردرهش	عقيد يعقوب	بابهكر زيباري
		ب-شئخان: قسروك، مريبا خليل كا، شئخان، ئهترئش، كهلهكجئ، چره، مهت، باعهريئ	تهمهر رهمزان	

هزار پئشمهرگهئين چهكار ل ل سهر سنوري عيراق ئيران ل ناوزهند، توژمله و قاسمه رهش ههبوون، ديسان چهندين كهس ژ كادر پئشمهرگهئين خوه هنارتن دناق باژئران، ئ.ن.ك ب سهر پهرشتائ نهوشيروان مستهفايئ زنجيرههكا كومبونان دگهل كادرئن سياسئ و لهشكهرئ بين ئئكهتئ ل قاسمه رهش دهقريئ و سهر سنورئ عيراق و ئيران ئهجامدان ب مهرما خو ئامادهكرن بؤ ههر گورانكارهكال عيراق و كوردستانئ دهئيت پئش، م.س يا ئ.ن.ك بؤ جئبهجئكرنا پلانا خوه برياردا

(برايهتئ 1902، 1994/3/24) ههژبئه بئژين كئماسئ بين دئهفي خشتهيدا ههين و ناقي هندهك كمرتان وهك كمرئين ئامئدي، بامهرن و بهروارئ بالآ دناقدا نئبن، بهلئ نهو ژئدهريئ ئهف خشته بهلاقكرئ بئئئ ئامازه ب ئهقان كمرتان دايه، ژ بهر هندی فهكؤلهري دهستكاري تئدا نهكربئه داکو رهسههتئيا خو ژ دهست نهدهت.

ژلايهمكئ دئفه سهبارت ئامادهكاربين ئ.ن.ك بهرههقئين نهوئ بؤ ئهجامدانا سهر هلدانئ نئزيكئ (3)

ب ئیخنه سەر بنگهه و بارهگاین ئهوی، ژ بهر هندی هیزمکا زۆر رهوانهیی دهقهری کر، گوند، باژیر، ریکین گوند و باژیران ب دروستکرنا بنگههین سهر بازی کونترۆلکر و دهقهر ب شیوهیهکی توند ب هیزین خۆ دروینچکر دا هیزین پینشمهرگهی چ لڤینان ل دهقهری ئهجام نهدن.

2. قالاھیا سیاسی و نهوونا پهوندهیان دناقیهرا سهر کردایهتیا سیاسی یا کوردی و هیزین پینشمهرگهیدا ئهوین هاتین دهقهری، دیسان ئهوی هیزین ل سهر سنووری ماین و همولداین چالاکیین لهشکهری ب دژی هیزین عیراقی ئهجامبدن، توشی گهلهک ئاستهنگان بوون، چونکی چهکی پیدقی دهستدا نهو و کهلوپهیلن خوارنی نهوون، ب تایهتی بهردانا گوندان و فهگوهاستنا خهلهکی بۆ کومهلگههین زۆر مهلی بهرین پینشمهرگهی زۆر تنگکر بوون، گهلهک بزمحمهت بۆ پیدقیین ژیاننی بدهستته ببین، لهوړا زیانین کاریگهر ب پینشمهرگهی کهفتن و وهک پیدقی نهوشیان چالاکییان ئهجامبدن و چالاکیین خۆ ب شیوهیهکی لاواز و ل جهین قهدهر ئهجامددان.

3. به لاقبوونا هیزین پینشمهرگهی ب شیوهیهکی نهڕیکهستی، دابهشیوونا ئهوان ل سهر چهندن مهفرههین بچویک و نهوونا ههماهنگییان دناقیهرا ئهواندا، خۆ نئیزکرنا ئهوان بۆ بنگههین هیزین عیراقی ل سهر سنووران پتر کارین ئهوان بزمحمهت کرن، چونکی ههر لڤینهکا ئهوان ئهجامددا راستهوخۆ دهاتن ئاشکهره کرن و هیزین عیراقی ب فرۆکیان و چهکین پینشکهفتی جهین ئهوان دهست نیشاندرن و هیرش دکره سهر، زیانین بهیز پیدکهفتن، چونکی هیزین پشتهفانی نهوون ل ههوار ئهوان بهین، ههروهسا چهکین ب دژی فرۆکیان و گران ل بهر دهست نهوون، ژ بهر هندی نهچاردهوون خۆقهکیشن بۆ دهقهرین سهر سنووری نئیزیکی سنووری تهرکیا. دبهرامبهردا تهرکیا ب ههمی شیانیین خۆ ریک ل ئهوان دگرت و نهدهیلان دهر بازی سنووری ئهوی ببین.

4. پشتی شهڕی دووی یه کهدافی، لدهمی لاوازیوون و تیکچوونا رهوشا سیاسی ل عیراقی، دهرههتین زیرین بۆ کوردان هان پيش ژبو کونترۆلکرنا دهقهرین خۆ ژ دامودهزگههین حکومهتا عیراقی، دگهل هندیدا نهوونا پیلانهکا ستراتیژی و پهوندهیین ههریمی و نئقدولهتی بین بهیز کوردان نهشیا پینگافین دروست و ساخهلم بافیزن بۆ مفا وهگرتنه ژ ئهوان دهرههتان، بهرۆقازی بهرخیخۆدا بدهستتههینانا کهلهپینه و بهیزکرنا پینگههین خۆ بین سیاسی و حیزبیه، چ گرنگیهکا وهسا بهیز نههافیت سهرنجا دهولهتین زلهیز بۆ پرسا خۆ یا نهتهوهی بدهستته بهین، ل ئاستهکی زۆری لاواز و نهپیدقی پینگافین خۆ هافیتن، دئهجامدا خهلهکی کوردستانی توشی کارساتین تراژیدی و مرۆقی بوون، دئهجامدا پتر رهوشا ئهوان کوردین ل دهقهرین خۆ ماین کهفت بهر مهترسیان و هیزین حکومهتی ب شیوهیهکی زۆر توند چاقدیر بیان ئهوان کر.

5. لاوازییا ئاستی هشیارییا نهتهوهی یا کوردان، ژ لایهکی حکومهتیا عیراقیه بهردهوامی دا سیاسهتا خۆ یا کریکرنا کوردان و بکارهینانا ئهوان ب دژی خهلهکی مهدهنی و پینشمهرگهی، ژ لایهکی دیقه هیشتا ترسا ئهجامدانا کریارین ئهفالا ب دژی کوردان ژ لای حکومهتا عیراقی فه لدهف سهرکردین کوردان ههبوو، ژ بهر هندی پتریا ئهوان مان

کوردستانی ب کهت چهند بهر مهیک، ههر بهر مهیکه ئهجامهکی م.س سهر په شتیا ئهوی بکهت و لئیز نهیهکا تایهت بۆ جیههتیکرنا کاروباران دروست کر بوو، ههر کهرتهک ژ چهند بهکهیان پیکدهات، نهوشیروان مستهفایی سهر په شتیا ههمیان دکر (صالح، 2022، 47-48-49).

ل 2 کانوونا دووی 1991 پارتا سوسالیست کومبوونهک ئهجامدا، هیز ئامادهکرن، چهند مهفرههیه ههاتن بۆ دهقهرین جودا جودا، ژ لای خوه فه دهست ب ههاتنا نامهیان بۆ کهساتین نئیزیکی خوه ب تایهت ئهوین دگهل حکومهتا عیراقی کر (محمود، 2001، 206)، ههر دیسان چهندن کومبوون ب فهرمانده و پینشمهرگهین خۆ کر هیز و سهر کردین خوه بۆ چهند کهرتان دابهشکرن، (عومه بۆتانی) سهر په شتیا کهرتی دهقهره بههیدیان دکر (صالح، 2022، 50).

پشتی د شهڕی داگیرکرنا کۆیت دا سوپایی عیراق ژ بهر ئیک چووی، شیانیین سهر بازی ئهوی تا ئاستهکی بهر چاقت هاتنه خوار، ئهقه دهلیفهیهکا گونجایی بۆ خهلهکی کوردستانی ب دژی دامودهزگههین حکومهتا عیراقی رابن (بارزانی، 2022، 63)، ل 4 ئادارا 1991 ل کوردستانی هندهک لڤین و بزاق دناقت خهلهکی چوار قورنه دا دهست پیکرن، ههر ئیکسهر فرقا (24) یا لهشکهری حکومهتی تهقل خهلهکی کر و ل 5 ئادارا 1991 خهلهکی رانیا ب ههمی تهخ و چینیین خۆ فه هیرش کره سهر دهزگههین ئهمن و ههوالگیری باژیری رانیا وهک ئیکهه باژیری کوردستانی ژ حکومهتا عیراقی هاته ئازادکرن، ههر ژ بهر ئهقی چهندی ژ ناسناقی دهرارینکا سهرهلدانی ل سهر هاته دانان، د روژین پاشتر (7- 21 ئاداری 1991) سهرهلدانی ل باژیرین سلیمان و ههولیر و دهوک و کهرکوکی زور بهیا دهقهرین کوردستانی دهسپیکر (عهبدولههیم، 2011، 201).

دشیت بهیته گۆتن کو داگیرکرنا وهلاتی کۆیتی ژ لای سوپایی عیراقی فه ل سالا 1990 ئی، وهک وهر چهرخانهکا ستراتیژی د میژوویا سیاسی یا دهقهری دا، دهرههتیکا زیرین و کاودانهکی گونجایی نافدهولهتی بۆ بزاقا رزگاربخوازییا کوردی دروستکر، چونکی لاوازیوونا دامودهزگههین سهر بازی و شکهستنا شهه عیبهتا نافدهولهتیا حکومهتا عیراقی یا ههقدهم بوو دگهل نهرازیوونا جهماوهری، سهرههاری ههولین لایهتین سیاسی بین کوردی ل باشووری کوردستانی بۆ دروستکرنا بهر مهیکه نئیکگرتی بۆ دزایهتیکرنا حکومهتا عیراقی.

نهجام

پشتی فهکۆلین ل سهر مژارین ئهقی بابتهی (پیشهاتین سیاسی و لهشکهری ل دهقهره بههیدیان 1988-1991 خواندنهکا میژووی و سیاسی) هاتیه ئهجامدان چهندن قههیتین نوی هاتین ئاشکهر کرن وهک ئهقی رهنگی لخواری دیار کری:

1. حکومهتا عیراقی وهسا هزر دکر دهقهره بههیدیان دهقهرهکا ستراتیژی و ههستیاره، ههفسنوره دگهل باکووری کوردستانی، ههردهمی گورانکاری ب سهر پینشهاتین سیاسیدا هات و پینشمهرگهی دهست ب لڤینان کرن، دئ خهلهکی باکووری کوردستانی هاریکارییا هیزین پینشمهرگهی کهن، دا هیزین پینشمهرگهی شین ل ئهقی دهقهری بهردهوام مهترسیان

سێ: بریارین نەتەوهیێن نیکگرتی

1. The Situation Between Iraq and Kuwait, Resolution (661), (1990), of 6 August 1990.

چوار: پەرتوکێن بەلگەنامەیی

1. مصطفى، صلاح الدین. (1988). وثائق عن محنة شعب كردستان-العراق 1، اربیل.
2. رشید، صلاح. (2022). بروسکەنامە، سلیمانی.

پینچ: بەیاننامەیی پارتین سیاسی

1. -تصریح صحفی(الحزب الديموقراطی الكردستانی، 1988/8/27)

شەش: بیرەوەرین کەسایهتی ب زمانێ کوردی

2. هاریکی، عبدالعزیز شیخ عبدالسلام. (2024). ئەنفالا بەهدیان، دهۆک.
3. مورتکه، جمال. (2008). چیا خۆی دهنوسیتەوه - 1990، ههولیر.
4. کتانی، محمد محسن. (ب، س). کاتی لولهی تهننگ دهیته قهلم، ب، ج.
5. توفی، محمود. (2006). هنیفی د روژین رهش دا، ههولیر.
6. علی، نوری حمه. (2016). میژووی تیکوشانی پیشمه‌رگه‌یهک له‌نیوان ژیان و مه‌رگ دا، ههولیر.
7. بارزانی، مسعود. (2022). بارزانی و بزوتنه‌وهی رزگاربخوای کورد 1991-2002، به‌رگی پینجه‌م، ههولیر.
8. داود، سه‌ردار. (2016). پیشمه‌رگه و تیکوشه‌ر خالدا بانی، دهۆک.
9. ئالیخان، غازی سالح. (2002). ریفینگی ریکا ئازادی پیشمه‌رگین روژین سه‌خت، دهۆک.
10. کله‌ش، حسینی. ئوسمان. (2022). پیشمه‌رگه‌یهک ژیان و بیرهاتن، دهۆک.
11. سه‌نگاوی، محمود. (2005). بیره‌وه‌ریه‌کانی سه‌نگاوی، چاپی دووم، سلیمانی

حه‌فت: چاڤیکه‌فتن

12. ابو کوفان، حسین ئوسمان کلش (1959)، 2024/6/26، زاخو، شهیدان.
13. عبدالرحمن، شیخ سلام شکری 1962، 13-8-22، ده‌شمه‌ری- زاخو.
14. جمعه، ئەحمەد حاجی 1948، 11/3/2025، زاخو.
15. ئوره‌ی، عمر خالد عزیز (1965)، 10-3-2025، زاخو له‌قا هه‌شت.
16. کیسته‌ی، رزگار (1961)، 25-6-2025، ئەفرو سنی دهۆک.
17. پیرموس، ئەحمەد (1959)، 13-7-2024، ناحیا بامه‌رنی.
18. صالح، محمد محسن (1963)، 26-4-2025، ئامیدی.
19. حفظ الله، عبدالله صالح (1952)، 29-5-2025، زاخو.

ده‌رقه‌ی کوردستانی و دگه‌ل هه‌یزین پیشمه‌رگه‌ی نهدهات دناڤ کوردستانی دا پیشه‌هاتین کوردستانی ب هه‌لسه‌نگین و کریارین له‌شکری ئەنجامه‌دن، ئەوان ژ دوبرقه‌ به‌ریخو دا ره‌وشا کوردستانی، ئەوان هه‌زدکر هه‌یزین عیراڤی لاوازن و نه‌شین به‌رسنگی هه‌یزین پیشمه‌رگه‌ی بگرن، له‌ورا ئەو کریارین پیشمه‌رگه‌ی ئەنجامه‌دان ل ئاستی پیدفی نه‌بوون و کاریه‌گه‌ریا خۆ دناڤ هه‌یزین عیراڤیدا دیار بکه‌ن.

6. ب سیاسه‌تا خۆ یا دروینچکرنا کوردستانی ژ لایێ ئابووریه‌، حکومه‌تا عیراڤی شیا رێژهیه‌کا زورا کوردان نه‌چار بکه‌ت، گوندیێن خۆ به‌ردن و به‌ره‌ف باژیریێن دین ده‌سته‌ه‌لاتا ئه‌ویقه‌ بچن و به‌یه‌کێ زوری ئه‌رزان کار بکه‌ن، دیسان سیاسه‌تا خرابکرنا گوند، باژیریێن کوردستانی پتر ره‌وشا هه‌یزین پیشمه‌رگه‌ی نه‌خۆش کر، نه‌شیان ل ده‌قه‌ری به‌رده‌وامیێ بده‌ن کریار وچالاکیێن خۆ لده‌قه‌ری، ژ به‌رکو شیانین ریکه‌ستتین نه‌ینی و خه‌لکێ زور لاوازکرن و نه‌دشیان ب هه‌چ ره‌نگه‌کێ خۆ نیزیکی ئەوان بکه‌ن، چونکی حکومه‌تی سیخوژریێن خۆ ژ هه‌می لاینه‌ف فریکرن دناڤ ده‌قه‌ریدا ب شێوه‌یه‌کێ زور هویر دویچه‌وونا ل‌فین و هاتن و چوونێ خه‌لکێ دکرن و هه‌ر کسه‌کێ گومان ژئ ده‌ات برن راسته‌وخۆ سیدار مه‌دان. ب ئەفی ره‌نگی پتر ترس دناڤ خه‌لکیدا په‌یدا کر و نه‌ویزییان خۆ نیزیکی کسه‌ و کارین خۆ ژ بکه‌ن، چونکی دترسیا سیخوژریێن حکومه‌تی ئەوان ب تومه‌تا تیکدانا ئیمنه‌هی و هاریکاریکرنا پیشمه‌رگه‌ی تومه‌تبار بکه‌ن.

لیستا ژیدهران

نیک: به‌لگه‌نامین نه‌ به‌لافکری

1. مديريةية امن العامة، الي امن محافظات الحكم الذاتي، رقم 8000، التاريخ 9-9-1990.
2. مديريةية امن زاخو، الي مديريةية امن دهوك ش3، رقم 1810، التاريخ 23 ايلول 1990.
3. مديريةية امن محافظة دهوك، الي مديريةية امن الحكم الذاتي، رقم 6637، التاريخ 15-10-1990.
4. مديريةية الامن العامة، الي مدير امن محافظة دهوك، رقم 9085، التاريخ 17-10-1990.
5. مديريةية امن العامة، الي من محافظة دهوك، رقم 9279، التاريخ 27-10-1990.
6. مديريةية امن العمادية، الي مديريةية امن دهوك، رقم 1610، التاريخ 22-11-1990.
7. مديريةية امن العمادية، الي مديريةية امن دهوك، رقم 1610، التاريخ 22-11-1990.
8. قيادة فرقة العمادية، الي قيادة شعبة سرسنگ، تعرض، رقم، 8/698، التاريخ 29-6-1988.
9. ئ.د.ئ، فايلي ژماره AR-21، نص كلمة البجته الكردستانية العراقية في المؤتمر العالمي حول الهوية الكردية في الباريس- 14/10/1989.
10. قيادة مكتب تنظيم الشمال، الي قيادة فيلق الاول، رقم 5083، التاريخ 1/7/1987.
11. ئ.د.ئ، فايلي ژماره AR-25، تصريح الجبهة الرdstانية حول غزو نظام للكويت، 3ناب 1990.

دوو: به‌لگه‌نامین به‌لافکری ب زمانێ کوردی

1. سه‌رکر دایه‌تی سیاسی به‌ره‌ی کوردستانی عیراڤ، 1990/3/11.

40. الجميلي. (2007). تأثيرات انتهاء الحرب الباردة علي سلطات مجلس الأمن في حفظ السلم والأمن الدوليين (اطروحة دكتوراه، كلية القانون، جامعة سليمانية).

نەه پەرتووک

أ. پەرتووک ب زمانئ کوردی

41. مستهفا، زوزان ناسر. (2013). ئوپراسیۆنئین ئهفالی ل کوردستانئ دهر ئه نجام و کار دانهفه (23 شوباتا - ئهیلولی 1988)، فهکولینهکا میژووی، ههولئیر.
42. عهلی، نێچیرقان مراد موسی. (2023). ئامییدیئ (1975-1991) (فهکولینهکا سیاسی- لهشکری)، دهۆک.
43. گه لالی، کهوسەر عزیز (2009)، باشوری کوردستان له سالی (1958) وه تا ئه مێرو، چاپخانهی کاروان، ههولئیر.
44. صالح، عدالتهت عومەر. (2002). ئهفغال و ئافهرتی کورد، ههولئیر.
45. کوجیرا، کریس. (2007). الکتاب الأسود لصادم حسین، ت: بخسرو بوتانی، أربیل.
46. وۆج، میدل ئیست. (2004). جینوساید له عیراقدا پهلاماری ئهفغال بو سەر کورد، و: محمد حهمه صالح توفیق، سلیمانئ.
47. دوسکی، علي نبي صالح. (2006). عمليات الأنفال في كردستان العراق، دهۆک.
48. کهریم، عهدان، موعین، ئهحمەد. (2021). 1990 دهیهی کارهسات، تاران.
49. ئهمین، فاروق محهەد. (2014). سیاسهتی ئیران بهرامبهر جولانهوی رزگارخوازی کورد له باشوری کوردستان (1975-1989)، ههولئیر.
50. بهندی، علی. (2001). ئهفغال کرنا به هه دینان، دهۆک، ب3.

51. مستهفا، ناسر عهبدولرحمان. (2009). راپهیرینی ئادارای (1991) له باشوری کوردستان لیکۆلینهوهیهکی میژووی سیاسییه، ب، ج.
 52. عهبدولکهریم، سهلام. (2011). ژبانی سیاسی له باشوری کوردستان 1975-1991، ب، ج.
 53. سهنگهسهری، عوسمان. (2013). پارتنیزانی مهگ و ژبانهوی، سلیمانئ.
 54. سالیح، گوران ئیبراهیم. (2013). دۆزی کورد له بازنهی پهیوهندیهکانئ ئه مریکا عیراقدا 6/ ئادارا 1975 - 2/ ئابا 1990.
 55. میرخان، عباس غهزالی. (1999). خواکورک 1988 و راپهیرین 1991، ههولئیر.
 56. صالح، ههلهکهفت عبدالواحد. (2022). بېشهاتین سیاس ل کوردستانا عیراقئ 5 ئادارا 1991-1 گولانا 1994 فهکولینهکا دیروکی سیاسی، دهۆک.
 57. عهבוوش، هونهر. (2021). جهنگاوهر و شههیدین مالباتا عهבוوشی، زاخو.
- ب. پەرتووک ب زمانئ عەرهبی
58. کرکوکي، کمال. (2016). دولة كردستان الحديثة، أربیل.

20. باخورنیفی، کنعان عبدالرحمان (1965)، 22-3-2025، دهۆک فهیدی.
21. ئهحمەد، خواجه سعید (1969)، 2025/1/15 زاخو، دوازده ملانی.
22. حمو، فهیم عبدالله (1961)، 16-9-2024، دهۆک ئهجو مهنئ پارتنیزگهها دهۆک.
23. کلحئ، محمد (1938)، 28-1-2025، دهۆک، شاخکی.
24. علی، صبری مهسیحا (1951)، 18-9-2024، دهۆک زرکا.
25. سنندی، حکمهت سلمان خورشو (1968)، 16/7/2024، زاخو، گرک سندی.
26. تاهر، خالد محمد (1951)، 11-9-2024، دهۆک زوزان ستی.
27. کئیفئ، خالد ئهحمەد صبری (1957)، 8-11-2024، دهۆک مالتا.
28. باخورنیفی، رجب ئیبراهیم علی (1959)، 25-9-2024، دهۆک گری باسی.
29. زیوکی، نجم الدین حسین صادق (1959)، 16-11-2024، دهۆک بیسری.
30. پیرومهری، لزیگن خلیل ملحم (1962)، 5-10-2024، دهۆک حی الشرته.
31. سنندی، عبدالله بشار (1954)، 23-7-2024، زاخو.
32. شاهین، سهگهان تعلقو (1968)، 2-7-2024، زاخو.
33. ئیسماعیل، حمید خواستی (1939)، 1-7-2024، زاخو عهباسیک.
34. وهرمئیلی، چولی (1950)، 25 حزيران 2025.

ههشت: نامهین نهکامی ماسته و دکتورا

35. عهلی، عادل صدیق. (2014). کومه لکوژی کورد له جهنگئ ئیران- عیراقدا ههلهجه (16/3/1988) بهمنونه، توژی نهوهیهکی میژووی- سیاسییه)، (نامهیهکی ماسته ره، بهشی میژوو سکولی زانسته مروفايههکان، زانکو سلیمانئ).
36. ابوبکر، توانا قادر. (2017). بهری کوردستانئ 1987-1992 توژی نهوهیهکی میژووی سیاسی، (نامهیهکی ماسته ره، بهشی میژوو، کولیزئ زانسته مروفايههیهکان، زانکو راپهیرین).
37. عهبدوللا، سهلام عهبدولکهریم. (2009). حزبی سوسالیستی کوردستان (1979-1991)، (نامهیهکی ماسته ره، بهشی میژوو، کولیزئ زانسته مروفايههیهکان، زانکو سلیمانئ).
38. بشار، پیروز عبدالله. (2025). سیاسهتا تورکیا بهرامبهر پرسیا کوردی ل عیراقئ 1980-1991 خواندنهکا میژووی، کولیزا زانستین مروفايهتی زانکویا زاخو.
39. ریکانی، حجي مصطفی شیخو (2023)، کوردستان العراق في السياسة الأمريكية (1991-2005)، رساله ماجستير، كلية التربية، جامعة الحمدانية.

59. صادق، پشتيوان. (2012). نحو تأسيس دولة كوردستان، أربيل.
دهه: ژيدير كونفرانس
2. بهري كوردستاني، ژماره 18، ماوتي 1990.
3. بهري كوردستاني، ژماره 24-25، شوباتا 1991.
4. بهري كوردستاني، ژماره 16، كانونا دوي 1990.

60. Public Paper of the Presidents of the United States: George H. W. Bush, 15 February 1991.

سيزده: رؤژنامه ب زماني عهري

1. رؤژنامهي خبات (النضال)، ژماره (579-580)،
ئايار و حوزهيران 1988.
2. جريده الثورة، رقم 3905، التاريخ 1988-11-21.

چوارده: نهنگلوپيديا

1. دهستهي ئينسكلؤپيدياي پارتي ديموكراتي
كوردستان. (2021). ميژووي پارتي ديموكراتي كوردستان-
كونگرمو كونفرانس (پروگرام و پيرموي ناوخو)، ههولير.
2. پيشهوا، دهريم (2011)، نهنگلوپيديا تومنتباراني
شالوي نهنگل له باشوري كوردستان 1987-1988، ههولير.

يازده: گوڤار ب زماني عهري

61. عبود، زهير كاظم. (2022). جريمة الاتجار
بلفتيات الكورديات ضمن جرائم الأنفال، مجلة فصلية تصدر
عن هيئة الوطنية العليا للمساءلة و العدالة، عدد (2)، بغداد.
62. أحمد، هيام حاجي. (2020). التخطيط الاستراتيجي
الاعادة تنظيم البيشمركة في بادينان فترة مابين حملة الأنفال
1988- انتفاضة 1991، گوڤاري نهنگلوپيدياي كوردي، اربيل.

دوازده: رؤژنامه ب زماني كوردي

1. براييمتي، ژماره 1902، 24 ئادار 1994.

التطورات السياسية والعسكرية في منطقة بهدينان 1988-1991: دراسة تاريخية وسياسية

المخلص:

خلال الفترة الممتدة بين عامي 1988 و 1991، وفي ظل التطورات الحرجة التي شهدها العراق، اتسمت الأوضاع السياسية والعسكرية في منطقة بهدينان بالتوتر العام والحساسية البالغة. ويعزى سبب هذا الوضع إلى العمليات العسكرية الواسعة التي شنتها الحكومة العراقية في ذلك الوقت ضد الشعب الكردي بصفة عامة، وسكان المنطقة بصفة خاصة. إذ نشأ في تلك الحقبة نوع من الفراغ السياسي في المنطقة، بعد أن فقدت القوى الكردية سيطرتها الميدانية الفاعلة والتي تمكنها من التصدي للقوات العراقية. وبالتوازي مع ذلك، سعت مفارز الأحزاب السياسية الكردية بأسلوب حرب المجاميع المسلحة إلى التمرکز في المناطق القريبة من الحدود بهدف تقييم الأوضاع الميدانية، والشروع في بناء تنظيمات سرية، وتنفيذ عمليات عسكرية ضد القوات العراقية في المنطقة؛ ولا سيما بعد التحولات السياسية الجذرية التي طرأت على المشهد العراقي إثر غزو الكويت في ذلك الوقت. وكذلك تلك الأحداث السياسية والعسكرية التي شهدتها المنطقة في تلك المرحلة إذ بقيت مفتقرة إلى التحليل الدقيق والتوثيق الواضح، ومن هنا تأتي هذه الدراسة لتبحث بأسلوب علمي ومنهجي تفاصيل هذه القضايا خلال تلك الفترة الحساسة. إن الهدف الرئيس من هذا البحث هو تسليط الضوء على المستجدات الناجمة عن التحركات السياسية والعسكرية العراقية في المنطقة، ورصد تداعياتها على المشهد الكردي وقواه السياسية. فقد أوجدت تلك التحولات فرصة ذهبية للقوات الكردية إذ مكنتها من إعادة تنظيم صفوفها واستئناف نشاطها السياسي، فضلاً عن ذلك تأثيرها المباشر في تعبئة المشاعر لسكان المنطقة، مما دفع بالأهالي للانخراط في عمليات المقاومة المسلحة ضد القوات العراقية. ويسعى هذا البحث إلى الإجابة عن حزمة من التساؤلات الجوهرية المرتبطة بموضوعه، ومنها: ما طبيعة تأثير حملات الأنفال على الهيكلية التنظيمية للقوى الكردية؟ وما الآليات والأساليب التي انتهجتها القوى الكردية في ذلك الوقت لممارسة أنشطتها السياسية المناهضة للوجود العسكري العراقي؟ وما الانعكاسات والتأثيرات التي خلفتها المستجدات السياسية في العراق على موازين القوى في المنطقة؟ وكيف سعى الكرد لاستثمار تلك التحولات استراتيجياً لصالحهم؟ وما الخطوات الفعلية التي اتخذتها الأطراف السياسية الكردية في سبيل نيل حقوقها القومية؟ وكيف كان رد فعل الحكومة العراقية تجاه تلك التطورات في المنطقة؟

الكلمات الدالة: الأنفال، بهدينان، البيشمركة، الجبهة الكوردستانية، قوات حزب العمال الكوردستاني.

THE POLITICAL AND MILITARY DEVELOPMENTS IN BAH DINAN AREA 1988-1991 A HISTORICAL AND POLITICAL STUDY

ABSTRACT:

From 1988 to 1991, among the most sensitive developments that appeared in Iraq, as a result of the Iraqi military operation against the Kurdish people, the political and military situation of Bahdinan area became most sensitive generally. Hence, during that time a political vacuum appeared in that area, the Kurdish forces did not have much power to suppresses Iraqi forces from their attacks, nonetheless, the Kurdish parties moved inside border as a partisan group to assess the region, to reorganize its clandestine organization and conduct partisan activities against the Iraqi forces in that area particularly after appearing political development because of Iraqi's attack on Kuwait. These political and military developments that happened in the region during that time became unclear, therefore, this study attempts to depict this sensitive stage deeply. The main objective of this study is to show these developments that heppaned as a result of the political and military of Iraq in the region, likewise, to demonstrate the Kurdish and Kurdish political parties' conditions, as the political development that were emerged in the region brought a golden opportunity for Kurdish parties to reorganize their organization and political activities also directly effected on the people's feeling to conduct partisan activities against Iraqi forces. Within its writing, this article attempts to answer some related questions, such as how did the Anfal campaigns affect the Kurdish parties' organization? how did Kurdish parties' attempt to conduct political activities against Iraqi forces? How did Iraq's development effect its forces in that region and what strategy Kurds used to take advantageous from that developments? Did the Kurdish poltical parties attempt to take advantageous from that development? What was the Iraqi government reaction towards these developments which happened in the region?

KEYWORDS: Anfal, Bahdinan, Peshmarge, Kurdish Front Line, Pkk Forces.